



UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ivanka Kotnik

SLEPI NA TRGU DELA

diplomsko delo

Ljubljana, 2006

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ivanka Kotnik

Mentor: izr. prof. dr. Anton Kramberger

SLEPI NA TRGU DELA

diplomsko delo

Ljubljana, 2006

Zahvala

Iskrena hvala izr. prof. dr. Antonu Krambergerju za mentorstvo.

Zahvala

Lepa hvala vsem, ki so mi bili pripravljeni dajati podatke in informacije za potrebe te naloge.

SLEPI NA TRGU DELA

Zaposlenost slepih v Sloveniji je dokaj nizka. Dejavnikov, ki vplivajo na tako stanje, je prav gotovo veliko. V tej nalogi so izpostavljeni le nekateri od njih.

Eden od najpomembnejših dejavnikov, zapažen v zadnjih 15. letih, je gotovo preobrazba slovenskega političnega, socialnega in gospodarskega sistema.

Poleg tega so splošni izobraževalni programi in različna poklicna usposabljanja namenjeni ljudem, ki vidijo. Delovna sredstva (orodja, stroji in naprave) niso izdelani tako, da bi z njimi lahko delali in upravljali tudi slepi uporabniki. Razvoj informacijske tehnologije, kjer prevladuje grafični pristop, ne upošteva posebnih potreb in preostalih zmožnosti slepih uporabnikov. Slepí se zato soočajo in borijo proti digitalnemu razkoraku, ki je nova vrsta socialne izključenosti. Stereotipne predstave in predsodki do slepote so ravno tako pomembni dejavniki, ki otežujejo uspeh slepih na trgu dela.

Naloga je torej skromni poskus opisa nekaterih dodatnih ovir, s katerimi se srečujejo slepi, ki so oziroma bi želeli biti aktivni na slovenskem trgu dela.

Ključne besede: slepi, trg dela, diskriminacija, brezposelnost.

BLIND PEOPLE ON THE LABOUR MARKET

Employment of blind people in Slovenia is low. That situation is caused by many different factors. Some of them are underlined in this work. One of the most important factors that appeared in the last 15 years is the transformation of political, economical and social system in Slovenia. Furthermore, common educational programs and vocational trainings are made for people who are not blind. Means of production (working tools, engines and devices) are not adapted to blind people to work with them. As the graphic approach is predominating the development of informational technology, blind people's special needs and abilities are not taken into consideration. Blind people, therefor, are combating against digital devide which is a new kind of social exklusion. Stereotypic notion and prejudices against blindness are making it difficult for blind people to be successful on the labour market.

This work is then a atrial to describe some additional obstacles which meet blind people acting on the labour market.

Keywords: blind, labour market, discrimination, unemployment.

Kazalo vsebine

1. OPREDELITEV PODROČJA, METODOLOGIJE IN IZHODIŠČNIH POJMOV	8
1.1 PODROČJE	8
1.2 METODOLOŠKI PRISTOP	9
1.3 IZHODIŠČNI POJMI	10
1.3.1 Medicinska definicija slepote	10
1.3.2 Behavioristična definicija slepote	10
1.3.3 Mednarodna klasifikacija funkcioniranja	11
1.3.4 Kadrovskega potencial	11
2. SLEPI SKOZI ČAS	12
2.1 OD POBIJANJA DO SOCIALNE INTEGRACIJE	12
2.2 PLETAR, ŠČETAR, METLAR	13
2.3 TELEFONISTI IN MASERJI	15
3. SLEPOTA V INFORMACIJSKI DRUŽBI.....	19
3.1 INFORMATIZACIJA DELOVNIH POSTOPKOV	19
3.2 PREDNOSTI INFORMATIZACIJE ZA SLEPE	19
3.3 GLEDATI, VIDETI	20
3.4 MODEL VHODNIH IN IZHODNIH VEKTORJEV	22
3.5 DIGITALNI RAZKORAK IN SLEPOTA.....	25
4. SLEPI NA TRGU DELA	27
4.1 HENDIKEP KOT DRUŽBENA IZKUŠNJA.....	27
4.2 RAZLIČNI VIDIKI TRGA DELA.....	28
5. NORMATIVNI OKVIR ZAPOSLOVANJA SLEPIH.....	32
5.1 STANDARDNA PRAVILA OZN O IZENAČEVANJU MOŽNOSTI ZA INVALIDE.....	32
5.2 PRAVNI RED EU	34
5.3 NACIONALNI PRAVNI RED	36
6 DISKRIMINACIJSKA PRAKSA DO SLEPIH	47
6.1 STEREOTIPI IN PREDSDODKI	47
6.2 INSTITUCIONALIZIRANI ODZIVI: ŠTUDIJA PRIMERA.....	49
6.3 ŠKODLJIVA PRAKSA	53
7 TEŽAVNO USPOSABLJANJE SLEPIH	60
7.1 IZOBRAZBA - PREDPOGOJ ZA USPEH NA TRGU DELA	60
7.2 VKLJUČEVANJE SLEPIH V REDNO IZOBRAŽEVANJE.....	61
8. MOŽNOSTI ZA SLEPE NA SLOVENSKEM TRGU DELA.....	65
8.1 DOSEŽKI ZNANOSTI IN TEHNOLOGIJE	66
8.2 IZIDI KULTURNO-CIVILIZACIJSKEGA RAZVOJA	67
8.3 PRIMERI NEHUMANE, POKROVITELJSKE PROFESIONALNOSTI DO SLEPIH.....	68
9. SKLEPNE MISLI.....	74
10 SEZNAM LITERATURE.....	76

UVOD

Vid je gotovo tisti človekov čut, ki ima prevladujoč vpliv na ves družbeni razvoj. V informacijski družbi je pomen dobrega vida še večji kot kdaj prej. Položaj slepih ljudi na trgu dela je zato zelo specifičen. Ob koncu leta 2004 je bilo v Sloveniji vseh slepih, zaposlenih pod rednimi pogoji le 254, pod posebnimi pogoji 30, upokojenih, starih od 20 do 65 let pa 853. Iskalcev zaposlitve je bilo 59, tistih, ki zaposlitve sploh ne iščejo, pa 118.

S preoblikovanjem srednje šole za slepe, ki je bila locirana v Škofji Loki, in z ukinitvijo rehabilitacijskega oddelka Centra slepih in slabovidnih Škofja Loka (kar se je zgodilo v letu 2004) se je pričelo obdobje absolutne deinstitucionalizacije specialnega poklicnega usposabljanja za slepe in pričelo se je obdobje, ko smo bili v Sloveniji odtlej pa do marca 2006 de fakto brez izvajalca poklicnega usposabljanja za slepe. Od marca 2006 je pooblaščen izvajalec zaposlitvene rehabilitacije Inštitut za rehabilitacijo invalidov Slovenije; tudi za slepe. Ali taka odločitev pomeni dober ali slab kulturno-civilizacijski izid za slepe, bo pokazal čas.

Naloga ne daje preprečljivih odgovorov na zastavljena raziskovalna vprašanja in preveč smelo bi bilo zapisati, da dokazuje obstoj družbeno pogojenih ovir, ki slepim otežujejo uspeh na trgu dela, odstira pa – vsaj nekoliko – pogled v problematiko poklicnega usposabljanja in zaposlovanja slepih in dopušča sklepanje, da trenutno stanje ni ravno vzpodbudno. Proces deinstitucionalizacije kot umik javne odgovornosti iz tega področja, kar zahteva liberalizacija in fleksibilizacija trga dela, ima za slepe in tudi druge obrobne skupine neugodne posledice. Razvojno nove oblike delovanja na trgu dela in okrog njega specifičnih zmožnosti in potreb slepih ne vključujejo dovolj, ali jih sploh ne vključujejo.

Prvo poglavje naloge je namenjeno opredelitvi problema, metodologije in izhodiščnih pojmov. Naslednja tri poglavja obravnavajo družbeni položaj slepih v zgodovini, v današnji informacijski družbi in na sodobnem trgu dela. V osrednjem delu naloge se ukvarjam z normativnim okvirom zaposlovanja slepih v Sloveniji, z diskriminacijsko prakso v zvezi z usposabljanjem in zaposlovanjem slepih ter s težavami pri izobraževanju in usposabljanju slepih za pridobitno delo. Zadnji del naloge je namenjen možnostim slepih na slovenskem trgu dela ter sklepnim mislim in predlogom.

1. OPREDELITEV PODROČJA, METODOLOGIJE IN IZHODIŠČNIH POJMOV

1.1 Področje

Delež zaposlenih med slepimi je bistveno nižji kot med videčo populacijo. Drastično se je znižal v obdobju preobrazbe političnega in gospodarskega sistema v 90-tih letih prejšnjega stoletja, ko sta število nezaposlenih in stopnja brezposelnosti na slovenskem trgu dela v splošnem strmo naraščali. Pri tem nista enakomerno zajeli vseh struktur prebivalstva (Ignjatovič v Svetlik in drugi 2002: 19). Slepí nedvomno sodijo v skupino prebivalstva, ki so jo spremembe prizadele bolj. Pred tem so se slepi v Sloveniji večinoma zaposlovali na hišnih telefonskih centralah v gospodarstvu in negospodarstvu, v manjši meri pa kot maserji v raznih zdravstvenih in zdraviliških organizacijah. V drugih poklicih so slepi delovali le izjemoma. Po zaslugi Zakona o zaposlovanju slepih invalidnih oseb¹ na delovno mesto telefonista brezposelnih slepih praktično ni bilo. Z deregulacijo varovanih zaposlitev za invalide se je stanje tudi pri slepih občutno poslabšalo. Po podatkih Zveze društev slepih in slabovidnih Slovenije je od vseh slepih in slabovidnih v Sloveniji zaposlenih le približno 6 odstotkov, v letu 1968 jih je bilo 27%.

Stopnja brezposelnosti med hendikepiranimi sploh je dva do tri krat večja kot med nehendikepiranimi (Tabaj 2002). Kljub temu, da se brezposelnost v globalu že od leta 1994 postopoma zmanjšuje, pa brezposelnost invalidov narašča z letnim indeksom od 120 do 130. Delež invalidov na trgu delovne sile je pri tem za polovico nižji, kot je pri celotni populaciji (Drobnič v Svetlik in drugi 2002: 467) in podobno razmerje velja tudi za slepe. Vprašanje je, kaj je privedlo do te razlike in kaj jo regenerira? Ali so transformacijski argumenti prehoda v tržno gospodarstvo edini odgovor na to vprašanje? Zakaj se zaposlovanje pri slepih še vedno

¹ 1. člen: delovne in druge organizacije so dolžne na izpraznjena in novo odprta delovna mesta telefonistov v prvi vrsti zaposlovati slepe invalidne osebe, ki so usposobljene za delovna mesta, če izpolnjujejo tudi vse ostale splošne pogoje za delo iz prvega odstavka 20. člena temeljnega zakona o delovnih razmerjih.

2. člen: Če se na izpraznjeno ali na novo odprto delovno mesto telefonista v delovni in drugi organizaciji na objavo ne prijavijo nobena usposobljena slepa invalidna oseba, lahko organizacija sprejme na delo drugega delavca (Uradni list SRS, št. 12-66/1970, stran 163).

ne izboljšuje? Ali je morda pričakovati še večje poslabšanje? Odgovore na ta vprašanja bom iskala s pomočjo teoretičnih konceptov, ki v sociologiji raziskujejo in pojasnjujejo večdimenzionalnost trga dela, in z empirično analizo dejanske prakse v Sloveniji.

Cilj naloge je ugotoviti nekatere dejavnike, ki ob ekonomskih še dodatno vplivajo na nizko zaposlenost slepih. Predmet preučevanja so torej splošni in posebni družbeni razlogi in vplivi na nizko zaposlenost slepih. Pri tem postavljam osnovno hipotezo o obstoju dodatnih družbenih ovir, ki slepim otežujejo uspeh na trgu dela.

V sociologiji so človekove osebne sposobnosti, preference, lastnosti in znanje - nasprotno kot v ekonomiki - le v prvem približku osnovno določilo njegovega osebnega poklicnega dosežka. Navidez svobodna izbira ljudi glede tega, kaj bodo počeli, je namreč vedno pogojena še z medgeneracijskimi, kontekstualnimi in strukturnimi vplivi, omejitvami in spodbudami. Med takimi vplivi so prisotni zlasti izvorna družina, tehnologija in družbena organizacija (Kramberger 1999: 33).

1.2 Metodološki pristop

Pri preučevanju razlogov za majhno število zaposlenih med slepimi se mi zdi primeren kvalitativni metodološki pristop, saj predmet preučevanja zadeva statistično majhen del populacije, poleg tega pa je sistematično zbranih in za potrebe te naloge uporabnih podatkov izjemno malo. V ustreznih kombinacijah so v tej nalogi prepletajoče uporabljene: metoda opazovanja, deskriptivna empirična in zgodovinska metoda, metodi intervjuvanja in študija primera, metodi indukcije in dedukcije, analize in sinteze, abstrakcije in konkretizacije, metoda kompilacije, komparativna metoda, metoda idealnega tipa in kibernetska metoda črne skrinje (black box). Za zbiranje podatkov in informacij sem intervjuvala 7 strokovnjakov, ki so tako ali drugače povezani z poučevanjem, poklicnim usposabljanjem in zaposlovanjem slepih. Študije primerov sem opravila s pomočjo metode poglobljenega nestrukturiranega intervjuja, z osebnim pričevanjem ter z metodo preučevanja dokumentov.

1.3 Izhodiščni pojmi

1.3.1 Medicinska definicija slepote

V medicinskem smislu je slepota določena z definicijo slepote, ki jo je leta 1997 sprejel Zdravstveni svet Republike Slovenije in jo potrdil minister RS za zdravstvo z Odločbo št. 02027/98. Po tej definiciji velja, da je slep tisti, pri komur je ugotovljeno:

1. vidna ostrina manj od 0,05 (štetje prstov na razdaljo treh metrov) do 0,02 (štetje prstov na razdaljo 1,5 metra) ali zoženost vidnega polja okrog fiksacijske točke na 5 do 10 stopinj ne glede na ostrino vida.
2. vidna ostrina manj od 0,02 (štetje prstov na razdaljo 1,5 metra) do zaznavanja svetlobe ali zoženost vidnega polja okrog fiksacijske točke do 5 stopinj ne glede na ostrino vida.
3. vidna ostrina 0 (amaurosis) - dojem svetlobe negativen.

Taka definicija slepote upošteva zgolj stopnjo fiziološke okvare vidnega organa, ne pove pa veliko o tem, kaj navedene številke in oznake pomenijo v praksi in kaj pomenijo za vsakega posameznika konkretno. Dejstvo je, da po definiciji enako opredeljen ostanek vida pri različnih posameznikih različno opredeljuje njegove izobrazbene in delovne zmožnosti. Celo stanje popolne slepote (amaurosis) se od posameznika do posameznika konkretizira zelo različno, saj se nezmožnost vizualnega zaznavanja kompenzira v povezavi in odvisnosti od posameznikovih drugih osebnostnih lastnosti, zmožnosti in sposobnosti ter njegove družbene umeščenosti.

1.3.2 Behavioristična definicija slepote

Za sociološki vidik opredeljevanja kadrovskega potenciala slepih je bolj uporabna funkcionalna ali behavioristična definicija slepote, ki po Richardu Hoowerju (Popović 1986: 22) pravi, da je oseba slepa do take mere, do kakršne mora razviti alternativne tehnike za uspešno doseganje rezultatov, ki bi bili sicer doseženi s pomočjo vida. Tako mora popolnoma slepa oseba v celoti razviti različne tehnike uporabe svoje preostale senzorne opreme.

1.3.3 Mednarodna klasifikacija funkcioniranja

Za popolno opredelitev slepote v smislu funkcionalne in družbene oviranosti je vsekakor potreben bolj kompleksen in strokovno razdelan instrumentarij, ki upošteva tako medicinski kot socialni vidik oviranosti, saj je Slepota funkcionalna motnja zaradi okvare, izgube ali bolezni senzornega organa (invalidnost) in je hkrati določena družbena prikrajšanost zaradi značilnosti fizičnega in družbenega okolja ter stališč tega okolja do slepote. Primerna podlaga za tako razumevanje slepote je Mednarodna klasifikacija funkcioniranja², manjzmožnosti in zdravja (MKF), ki je bila izdelana v okviru Svetovne zdravstvene organizacije ter sprejeta in priporočena z resolucijo WHO 54.21 na zasedanju Skupščine Svetovne zdravstvene organizacije maja 2001. Njene koncepte je Organizacija združenih narodov že vključila v svoja Standardna pravila o izenačevanju možnosti invalidov.

1.3.4 Kadrovski potencial

Naloga predpostavlja predvsem psiho-intelektualne, socialno-emotivne ter tipne in slušne potenciale, ki jih slepi nedvomno ima in so primerljivi z zmogljivostmi enake vrste pri videčih. Pri slepem sicer res obstaja visok faktor tveganja, da bo njegov osebni razvoj bolj siromašen, vendar ga slepota sama ne siromaši apriori. V prejšnjem stoletju je bilo v svetu opravljenih nekaj raziskav (Cutsforth 1933, M. Bauman 1954, M. Bauman, Joder 1966, Popović 1986), ki potrjujejo, da slepota sama po sebi povzroča socialne izolacije (marginalizacije), marveč jo povzročajo negativna stališča in predsodki videčih, ki slepe potiskajo v latenten, a stalno prisoten stres, ta pa bistveno ovira njihovo optimalno funkcioniranje.

² angl.: International classification of functioning (ICF)

2. SLEPI SKOZI ČAS

2.1 Od pobijanja do socialne integracije

Slepota je pojav, ki zanima predvsem medicino in psihologijo, čeprav ima tudi številne sociološke razsežnosti. Človeka spremlja skozi ves družbeni razvoj, odnos do nje pa je bil v različnih zgodovinskih obdobjih različen, a vselej precej odklonilen. Ne glede na to, je mogoče reči, da je v odnosu družbe do slepote vendarle zaznati določeno pozitivno razvojno dinamiko, pač glede na v vsakem obdobju veljavna filozofsko-spoznavna dognanja in etične vrednote. Po Lowenfeldu (Popović 1986: 14) bi z zgodovinskega vidika razvoj odnosa družbe do slepote lahko razdelili v tri obdobja:

1. Primitivno obdobje starih kultur, ko je veljalo, da slepi niso vredni življenja in so jih zato pobijali.
2. Obdobje azila se je pričelo s širjenjem budizma v Aziji in utrjevanjem krščanstva v Evropi ter se zaključilo ob koncu 18. stoletja. Za to obdobje je značilno vračanje pravice slepim do življenja in človekoljubna skrb zanje.
3. V obdobju socialne integracije se je pod vplivom francoskega prosvetljenstva pričelo sistematično izobraževanje slepih.

V Evropi so slepi vse do konca 18. stoletja predvsem beračili, medtem ko je bil njihov položaj v vzhodnih deželah precej ugodnejši. Že v 11. stoletju so v Egiptu na kairski univerzi Al-Azhar izobraževali slepe za učitelje in pripovedovalce v džamijah. Na Japonskem je bila v tistem času ustanovljena akademija, ki je slepim sistematično nudila izobraževanje za poklice, v katerih so lahko uspevali; šlo je za področje glasbe, literature, religije in masaže. Tako so bile te dežele prve, ki so slepim priznale in omogočile pravico do samostojnega življenja in odločanja o sebi.

Zanimanje znanosti za slepe zasledimo šele v delih nekaterih filozofov 18. stoletja, kot so: Lock, Berckley, Diderot in Woltaire. V svojih delih teoretično razpravljajo o senzoričnih sposobnostih slepih. Prvo znano filozofsko-psihološko delo na to temo je bilo Diderotovo Pismo o slepih za tiste, ki vidijo, objavljeno v sredini 18. stoletja.

V njem razpravlja o možnostih izobraževanja slepih. Tudi Voltaire je bil mnenja, da je s pomočjo izobrazbe moč zvišati splošno socialno raven slepih. Pod vplivom teh idej je francoski človekoljub Valentin Haüy leta 1784 v Parizu osnoval prvo šolo za slepe. Iz te šole izhaja Louis Braille, ki je zaslužen za to, da se originalni izum kod in cifer Charlesa Barbiera, izdelan za vojaške potrebe in poimenovan Nočna pisava, danes uporablja kot univerzalni način pisnega sporazumevanja med slepimi.

V začetku 19. stoletja so po zgledu Hauyeve šole ustanovili podobne še v Nemčiji in Ameriki. S prizadevanjem izobraženih slepih posameznikov se je splošni položaj slepih pričel počasi izboljševati in slepi v Ameriki so se pričeli vključevati tudi na college in univerze ob bok videčim.

Danes so slepi v precejšnjem delu sveta na različne načine samoorganizirani. Po nekod bolj po nekod manj uspešno se borijo za svojo ekonomsko in socialno enakopravnost ter proti diskriminaciji slepih sploh. V državah z uveljavljeno demokracijo so jim zagotovljene temeljne državljske pravice, zagotovljeno jim je več neodvisnosti in s tem več osebne svobode. Na teoretično utemeljeni formalnopravni ravni jim je zagotovljena tudi pravica do enakovredne in vsestranske participacije v družbi, vendar se v praksi družbena realnost slepih od države do države zelo razlikuje, saj je to odraz politične in kulturne tradicije posamičnega družbenega okolja.

2.2 Pletar, ščetar, metlar

Začetki organiziranega usposabljanja slepih na Slovenskem segajo v leto 1919, ko je bil v Ljubljani ustanovljen prvi zavod za slepe. Med prvo svetovno vojno je oslepelo precej slovenskih vojakov, ki so bili po razpadu Avstroogrske iz avstrijskih zavodov premeščeni v Slovenijo. V tem času je v Sloveniji deloval Slovenski odbor za invalide in še nekaj dobrodelnih organizacij, ki so z zahtevami po ustanovitvi zavoda za slepe pritiskali na oddelek za socialno varnost Narodne vlade za Slovenijo in uspeli, da je vlada leta 1919 ustanovila Kuratorij za slepe in ga zadolžila za ustanovitev zavoda. Kuratorij je dobil v najem prostore stare ljubljanske ginekološke klinike in v njih v šolskem letu 1919-1920 ustanovil dvorazredno osnovno šolo za slepe z internatom. V zavod je bilo nameščenih 40 gojencev: 20

vojakov in 20 šoloobveznih otrok. Nadzorstvo nad šolo je prevzela Minka Skaberne, sicer profesorica na ljubljanskem učiteljskišču, ki je napotke za vzgojo in izobraževanje slepih ter organizacijo ustanove podala v knjižici Skrb za slepce.

... naj je strokovnjaški urejeno vzgajališče” z internatom pod strokovnim vodstvom in njegova šola podobna našim ljudskim in meščanskim šolam. Njen učni načrt naj preveva ideje šole-delavnice, v kateri se učenci napotujejo do samostojnega, dušnega in telesnega dela tako, da so vse njih vrednosti in spretnosti ne po učitelju vlite in vsiljene, nego samo pod učiteljevim vodstvom z njih lastno močjo samotorno in samostojno pridobljene... Tak način šolanja krepi v slepem nagon gibanja v toliki meri, da se priljubi tudi njemu ročno delo. Pomembna je telovadba za krepko telo. Pomembno je vežbanje rok in prstov, da dosežejo zanje potrebno mišičavost in gibkost ... (Skaberne v M. Golob 1989: 19, 20)

Skabernetova je verjela v vsestransko usposobitev slepega za samostojno in samoiniciativno življenje in delo, saj njen načrt poudarja tako krepitev telesnega zdravja in fizičnih sposobnosti kot intelektualno oz. duhovno rast. Njen koncept ima v današnjem smislu pomen in funkcijo modela šole z razvitimi obšolskimi dejavnostmi, ki so dobrodošle za vsestranski razvoj mlade osebnosti.

V šolskem letu 1921/22 je upraviteljstvo nad zavodom prevzel prvi slovenski tiflopedagog (učitelj za slepe), Josip Kobal. Na njegovo pobudo je bila zavodu priključena obrtna nadaljevalna (vajenska) šola, kjer so se slepi po končani osnovni šoli učili obrti (pletarstva, ščetkarstva, metlarstva). Obvezni učni predmeti so obsegali: verouk, slovstvo, obrtno spisje, obrtne kalkulacije, obrtno računstvo in knjigovodstvo, zemljepis, zgodovino, državnoznanstvo, petje s teorijo, strokoznanstvo, telovadbo in zdravoznanstvo. Obveznim predmetom so bili dodani še: glasbena teorija, harmonija, igranje na citre in violino, strojepisje in esperanto. Strojepisje naj bi služilo za praktično uporabo v življenju, esperanto pa za razvedrilo in širjenje duševnega obzorja (M. Golob 1989: 20).

Leta 1922 je bil zavod za slepe iz Ljubljane premeščen v Kočevje. Ostal je brez dveh pionirskih strokovnjakov na področju usposabljanja slepih, prof. Minke Skaberne in tiflopedagoga Josipa Kobala. Upravičeno je sklepati, da se je tudi zaradi tega razvoj

organiziranega usposabljanja slepih za pridobitno/poklicno delo za nekaj časa ustavil na tradicionalnih poklicih kot so: pletar, ščetar, metlar.

Družbeni položaj slepih med obema svetovnima vojnama slikovito opisuje nekdanji predsednik Zveze društev slepih in slabovidnih Slovenije, Hubert Verdnik.

Še bolj kot v večjih krajih, so slepi občutili bedo in bridko usodo na podeželju. Do izraza je prišlo nehumano obnašanje in preziranje slepih ljudi. Večje število slepih je bilo prisiljeno beračiti. Na prsih so nosili tablice z napisom "SLEP" ali "DARUJTE SLEPCU". Beračenje slepih je bilo tradicija in mnogi so beračili brez hude potrebe. Morda so imeli v takratnem javnem življenju zaradi tega slepe za manjvredne državljane. Člani društva, ki so se preživljali s svojim delom, so se zato počutili zelo prizadete. Javnost ni razlikovala enih in drugih ter je vse slepe istovetila z berači (Verdnik 1995: 10).

Zavod za slepe je bil v Kočevju med drugo svetovno vojno dvakrat bombardiran, zato so ga v novembru 1944 preselili. Začasno je dobil prostore v gluhonemnici na Zaloški cesti v Ljubljani. Z odlokom Ministrstva za prosveto z dne 25. avgusta 1945 je bil za potrebe zavoda, ki je bil preimenovan v Zavod za slepo mladino Slovenije, določen bivši zasebni dekliški internat "De Notre Dame" na Marmontovi cesti (sedaj Jamova ulica), kamor so se iz gluhonemnice preselili v februarju leta 1946.

2.3 Telefonisti in maserji

Novo področje za zaposlitev slepih po vojni je bil poklic telefonista, to je delovno mesto na hišnih telefonskih centralah. V šolskem letu 1948/49 je bil izveden prvi telefonski tečaj za bivše gojence. Poleg tečaja je bila v zavodu upeljana avtomatična hišna telefonska centrala tudi za prakso bodočih telefonistov.

V šolskem letu 1952/53 je Zavod za slepo mladino že obsegal predšolski oddelek s petimi učenci, štirirazredno osnovno šolo z 32 učenci, štirirazredno gimnazijo s 33 učenci, pletarsko šolo s 5 učenci ter dvoletno gospodinjsko šolo s 5 učenkami. Razen tega so zunanjo šolo

obiskovali trije gojenci; dva učiteljišče in eden višjo gimnazijo. Tako je Zavod postal center za predšolsko vzgojo, osnovnošolsko in poosnovnošolsko izobraževanje slepih, v katerem so se izvajale tudi različne specialne dejavnosti, kot so: sprejem in odpust gojencev, poklicna orientacija in vodenje evidence o zaposlitvah bivših gojencev, prirejanje in tisk učbenikov v Braillovem točkopisu in izdelava specialnih učil za slepe. Zavod je v tem času že imel knjižnico s knjigami v braillovi pisavi in tonski studijo za snemanje tekstov.

S šolsko reformo iz leta 1958 je bila tudi zavodska šola opredeljena kot redna osemletna osnovna šola za slepe. Izvajanje rednega osnovnošolskega programa v Zavodu je terjalo precejšnje napore učiteljev in uprave, saj so morali poskrbeti za primerne in primerljive učne pripomočke in učbenike za slepe. Učitelji so sami izdelali marsikatero dobro učilo in ponazorilo. Pri pouku matematike in kemije so se posluževali Braillovih znakov po Marburškem sistemu. Pri geometrijskem risanju so uporabljali risalni pribor zavoda za slepe v Firencah (Golob, 1989).

O šolanju in zaposlitvi zavodskih gojencev je leta 1960 ravnateljica Mira Dobovšek zapisala:

Po osvoboditvi je do tega leta dovršilo v zavodu osnovno šolo preko 120 gojencev. Od teh jih nadaljuje 15 šolanje na strokovnih šolah, na gimnaziji in univerzi, ostali so zaposleni. Eden je diplomiral na Filozofski fakulteti v Ljubljani, dva sta položila diplomski izpit na učiteljišču in sta sedaj zaposlena v tem zavodu. Štirje so si pridobili kvalifikacije učitelja praktičnega pouka, šest jih je dovršilo fizioterapijsko šolo v Beogradu in so sedaj zaposleni kot fizioterapevti v raznih zdravstvenih ustanovah, 64 je telefonistov, ki so vsi zaposleni, 35 pa je zaposlenih v industriji. Le duševno manj sposobni so ostali doma ali pa delajo v posebnih delavnicah za slepe (Dobovšek v M. Golob 1989: 42)

Osrednje mesto pri usposabljanju slepih za poklicno delo je v šestdesetih letih prevzel Center za rehabilitacijo slepih in slabovidnih v Stari Loki pri Škofji Loki, kjer so razvili programe usposabljanja za opravljanje enostavnejših del v kovinski stroki in za posredovanje pogovorov na telefonskih centralah, kasneje pa še telefonistov-administratorjev in ekonomsko-komercialnih tehnikov. S šolskim letom 2004-2005 so se s sklepom Ministerstva za delo, družino, socialne zadeve in invalide ti programi ukinili. Ustanova se je organizacijsko in funkcionalno spremenila ter preselila v Ljubljano, kjer se je združila z

Zavodom za slepo in slabovidno mladino (Hafnar 2004). Hafnarjeva, dipl. tiflopedagoginja in bivša ravnateljica Centra nadalje meni, da so s sprejetjem nove zakonodaje in ukrepov na področju usposabljanja invalidov sicer dane formalne in pravne možnosti za integracijo in participacijo tudi slepih v družbi, vendar pa bo za pozitiven premik v miselnosti ljudi potrebno storiti še veliko.

Vidimo lahko, da se je seznam poklicev, ki so jih po drugi svetovni vojni opravljali slepi, v primerjavi s prejšnjim obdobjem nekoliko razširil. Slepiz Slovenije so se s pridom posluževali možnosti usposabljanja za maserje v Zemunu pri Beogradu. Pojavili so se prvi slepi posamezniki v intelektualnih poklicih in posamično so že prakticirali izvenzavodski način usposabljanja oz. vključevanje slepih v običajne izobraževalne institucije. Za to obdobje je še posebej značilno oblikovanje neke vrste poklicnega geta telefonistov, namenjenega samo slepim, podprtega in zaščenega z državno regulacijo (Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb - ZUZIO³, Zakon o zaposlovanju slepih invalidnih oseb na delovno mesto telefonista⁴). Ta posebni poklicni prostor za slepe se je ob spremembi tehnologije (informatizacija telekomunikacij) in ob spremembi družbeno-političnega in gospodarskega sistema gladko sesul in slepi so – rečeno najpreprosteje – ostali brez dela, brez možnosti produktivnega poklicnega usposabljanja in brez ustrezne pravne ureditve svojega položaja.

Milan Bobinski⁵ opozarja, da je šlo pri usposabljanju in zaposlovanju slepih pretežno za telefoniste morda res za neke vrste poklicni geto, zlasti ker Center slepih v Škofji Loki očitno ni imel ustrezne razvojne vizije poklicnega usposabljanja slepih za prihodnost, vendar tega ne bi smeli enačiti s segregiranim zaposlovanjem. Slepiz telefonisti so se v tistem času vendarle zaposlovali v običajnih delovnih okoljih in bili v njih v glavnem dobro sprejeti. Svoje delo so suvereno opravljali in tako aktivno prispevali k zagotavljanju svojega socialnega položaja. Danes,« pravi, ga najbolj skrbijo tisti slepi z nižjimi intelektualnimi sposobnostmi«.

³ Ur. l. SRS, št. 16/76

⁴ Uradni list SRS, št. 12-66/1970

⁵ Milan Bobinski, prof. defektologije je dolgoletni predsednik Medobčinskega društva slepih in slabovidnih Maribor.

V tabeli 2.1 je prikazan seznam poklicev, za katere so se slepi v Sloveniji specialno usposabljali od začetka 20-tih let prejšnjega stoletja do leta 2004.

Tabela 2.1: Seznam poklicev za slepe v Sloveniji od 1921 do 2004

poklic	usposabljanje	obdobje
- pletar - ščetar - metlar	zavod za slepe v Ljubljani s priključeno obrtno šolo	od šolskega leta 1921-22
telefonist	tečaji v zavodu za slepe v Ljubljani	od šolskega leta 1948-49
- telefonist - kovinar	2-letna poklicna šola v Centru za rehabilitacijo slepih Stara Loka pri ŠK. Loki	od začetka 60-let
telefonist-administrator	3-letna poklicna šola v Centru za rehabilitacijo slepih Stara Loka	Od prve polovice 70-tih let
ekonomsko-komercialni tehnik	5-letna srednja šola v Centru slepih Stara Loka	od srede 90-tih let

3. SLEPOTA V INFORMACIJSKI DRUŽBI

3.1 Informatizacija delovnih postopkov

V informacijski družbi se podatki in informacije uporabljajo podobno kot material in energija. Značilna je informatizacija dela, kjer mikroelektronika, računalniki in telekomunikacije služijo v poslovnih procesih kot delovna sredstva in orodja za obdelavo, prenos in shranjevanje podatkov ter oblikovanje informacij. Storitve obdelovanja in posredovanja podatkov kot proizvodnje informacij imajo tu prav tak pomen kot klasične proizvodjalne dejavnosti. Z uporabo informacijske tehnologije se pridobivajo in distribuirajo podatki, ki v poslovnih procesih nenehno nastajajo, se spreminjajo in so kot taki surovina za oblikovanje informacij, te pa sprožilke akcij (Gričar 2002).

Uporaba informacijske in komunikacijske tehnologije v poslovnih procesih spreminja klasične načine poslovanja v elektronsko poslovanje (e-poslovanje), ki predpostavlja in zahteva uporabo svetovnega medmrežja (interneta) ter sproščeno mednarodno telekomunikacijsko infrastrukturo. S pomočjo obojega se e-poslovanje hitro širi znotraj organizacij in med organizacijami vseh vrst: podjetje - podjetje (business-to-business), podjetje - potrošnik (business-to-consumer), podjetje - vladna organizacija (business-to-government), vladna organizacija – državljani (government-to-citizen), uporabnik - uporabnik (user-to-user) in država - država (government-to-government). To prinaša zmanjševanje stroškov poslovanja in večjo produktivnost dela. Uspešna in splošna uporaba informacijske tehnologije neposredno povečuje uspešnost ne le posamičnih gospodarskih organizacij, marveč narodnega gospodarstva sploh (Gričar 2002).

3.2 Prednosti informatizacije za slepe

Elektronsko poslovanje je nova okoliščina za zaposlovanje slepih. Delo s sredstvi in orodji informacijske in komunikacijske tehnologije zahteva predvsem znanje in ne specifičnih telesnih moči ali spretnosti kot to velja za upravljanje industrijskih strojev in izvajanje

mehanskih opravil. Pomembni postajajo delavci z znanjem (knowledge workers), katerih glavno delovno sredstvo in orodje sta osebni računalnik, delovni vložki so podatki in informacije, izložek so stališča in odločitve ter informacije za menedžment na vseh poljih in ravneh odločanja ter za različne druge uporabnike.

Podporna računalniška tehnologija za slepe omogoča uporabo osebnega računalnika tudi slepim. S tem jim odpira vrata v nove poklice. Prednosti informacijske družbe so za slepe v primerjavi s prejšnjimi obdobji vsaj naslednje:

1. mobilnost; gre za virtualno mobilnost, ki v veliki meri eliminira omejeno fizično mobilnost slepih
2. komunikativnos; prvič v zgodovini lahko slepi pisno komunicirajo z videčimi
3. informiranost; slepim je z informatizacijo družbe omogočen dostop do vedno večje količine podatkov in informacij.

Glede na preteklost je evidentno, da našete prednosti slepim načeloma prinašajo nove možnosti zaposlovanja, a tudi nove probleme. Najpomembnejši je ta, da je temelj silovitega razvoja informacijske tehnologije prav oko kot daleč najpomembnejši sprejemnik podatkov in informacij z računalniških zaslonov. Problem ni enostaven in terja obravnavo najmanj s treh vidikov:

1. kulturno-civilizacijskega,
2. organizacijsko-tehnološkega in
3. socialno-ekonomskega.

Za kakršnokoli obravnavo pa je treba specifiko slepote najprej spoznati!

3.3 Gledati, videti

Strokovnjaki, ki se ukvarjajo z zaznavo, ugotavljajo, da človek prejme okoli 80 % dražljajev iz okolja prav z vidom. Če upoštevamo to ugotovitev, bi pričakovali, da je pri slepih odsotna tudi zelo velika količina podatkov in da jim to onemogoča »normalno« funkcijiranje. Še več! Slepota omejuje mobilnost in tako povzroča, da je zelo okrnjena tudi raznovrstnost dražljajev. Zaradi vsega tega bi lahko upravičeno sklepali, da je pojmovni in predstavi svet

slepega bistveno osiromašen. Kot ugotavlja Sulejman Hrnjica pa slepota ne predstavlja nepremagljive ovire za posameznikov intelektualni razvoj. Dobro usmerjeni in vodeni kompenzacijski procesi - po njegovem prepričanju - pripomorejo, da slepa oseba doseže zelo dobre izobrazbene rezultate in poklicne dosežke. Raziskave kažejo, pravi Hrnjica, da je predstavi svet slepega dokaj blizu realnosti, kar pomeni, da se simbolizacija izkustva dogaja prek drugih čutil (Hrnjica v Popović 1986: 7-8).

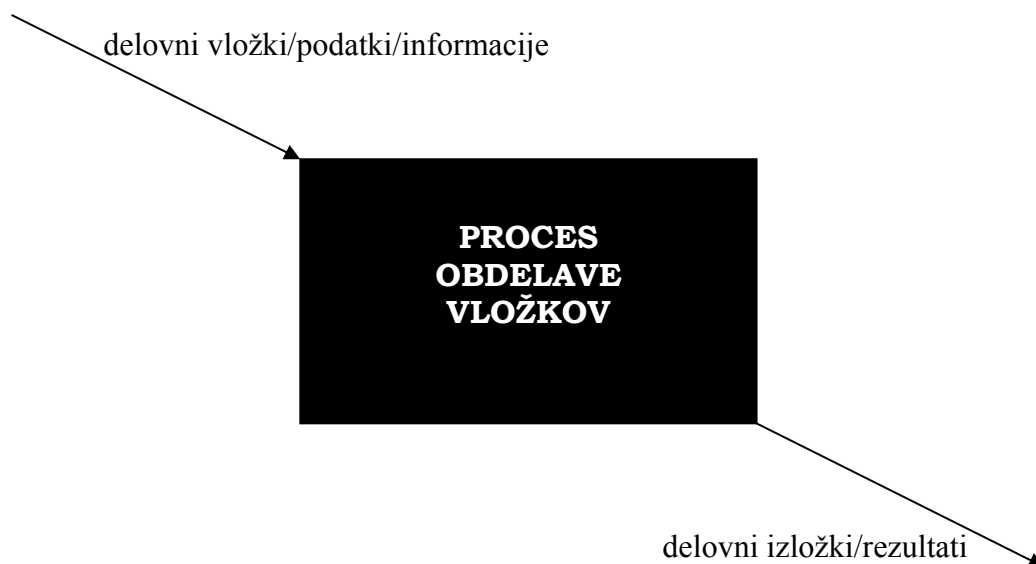
Potrebno je torej poudariti razliko med »gledati« in »videti«. Če gledati omogočajo zdrave oči, pa zdrave oči same po sebi še ne zagotavljajo zmožnosti »videti«. Videti bi tu opredelila z prepoznavo/doživetjem ali vsaj trenutnim memoriranjem vidnih dražljajev, saj dražljaj/podatek⁶, ki ni niti začasno zapisan v spomin, za akterja ni uporaben; ga kratko malo ni. »Skozi vsakodnevno interakcijo z videčimi v praksi ugotavljam, da različni akterji, čeprav vsi zdravooki, iste »scene« nikoli ne opišejo enako; ne vidijo enako v smislu količine in kakovosti podatkov, ki so jim na voljo (tu ne mislim na interpretacijo podatkov). Poleg tega ima mnogo dražljajev/podatkov multimedijske značilnosti, kar pomeni, da se lahko istočasno posredujejo tudi preko drugih čutil. Nezmožnost vizualnega zaznavanja se torej lahko kompenzira z intenzivnejšo uporabo drugih čutil, kompenzira pa se tudi s posrednim sprejemanjem vidnih dražljajev/podatkov skozi opise drugih, videčih oseb in skozi komunikacijo z njimi. Z izpraševanjem slepi svojega videčega posredovalca usmerja k opisovanju vidnih dražljajev/podatkov, na katere se bi usmeril sam, če bi videl. Kateri dražljaji/podatki zanimajo slepega, ni prvenstveno determinirano s slepoto, saj vse slepe ne zanimajo isti podatki/dražljaji, bolj je to odvisno od njihovih drugih individualnih osebnostnih lastnosti in od njihove socialno-ekonomske oz. splošne vpetosti v družbo, t.j. od njihovih individualnih potreb, interesov, zmožnosti in možnosti. Tako razumevanje zaznavanja pri slepih razmerje 80% proti 20% v korist vidnih dražljajev precej relativizira in nas približa sociološkemu razumevanju sprejemanja podatkov/dražljajev pri slepih in na sploh.

⁶ Besedi dražljaj in podatek namenoma uporabljam kot sopomenki. Gre za metodološki prijem, ki zanemara biokemijski proces prenosa dražljaja v možgane, kjer se preoblikuje v podatek. Dražljaj, ki ga zazna čutilo že apriori predpostavlja podatek, ki ga zaznajo možgani.

3.4 Model vhodnih in izhodnih vektorjev

Za poslovne procese v informacijski družbi velja, da so podatki in informacije temeljni input vsakršne dejavnosti. Tehnologija produkcije, distribucije in obdelave podatkov in informacij (informacijska tehnologija) gradi na osnovi uporabe vida. Delovna opravila in postopki poslovanja so torej že tehnološko determinirani tako, da se vid predpostavlja kot *conditio sine qua non*. Kakšne posledice ima to za slepega na trgu dela?

Za sociološki vidik preučevanja slepih na trgu dela si z veljavno medicinsko definicijo slepote pač ne da kaj prida pomagati, zato naj bo za potrebe te naloge v pomoč model vhodnih in izhodnih vektorjev, s katerim bo mogoče precizirati ali vsaj na abstraktni ravni opazovati način prejemanja delovnih vložkov pri slepih v primerjavi z videčimi ter teoretično ugotavljati kadrovske potenciale slepega. Model temelji na behavioristični definiciji slepote in predpostavlja opravljanje dela/poklica/posla kot sistem delovnih opravil, to je, kot proces prejemanja podatkov in informacij kot vložkov, obdelovanja/procesiranja vložkov ter posredovanja rezultatov/izložkov, kar se lahko ponazori z metodo črne skrinje (black box).

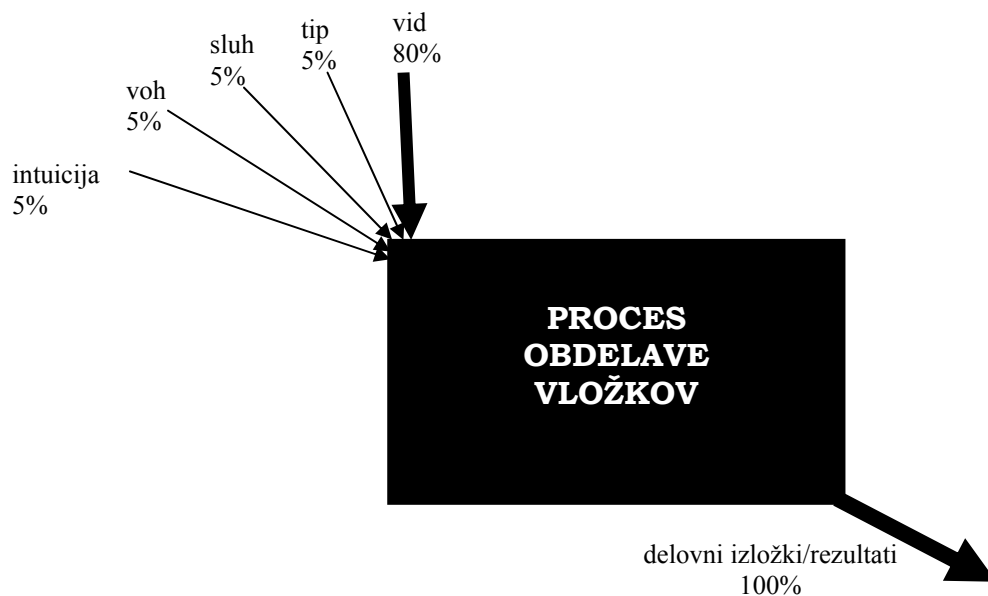


Slika 3.1: Metoda črne skrinje (black box)

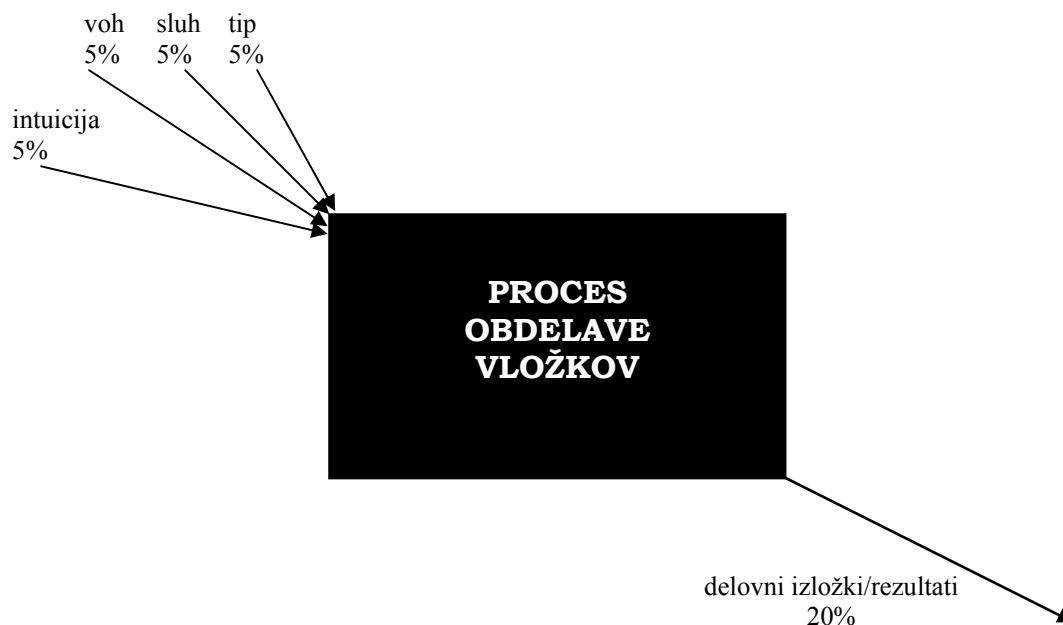
Temno popolnjen pravokotnik predstavlja proces obdelave podatkov in informacij, ki za nalogo ni pomemben, zato ostaja zaprt v »črni škatli«. Pomemben je vhodni vektor (delovni vložki/podatki/informacije), ki ga ponazarja puščica, usmerjena v levi zgornji kot pravokotnika, in pomemben je izhodni vektor (delovni izložki/rezultati), ki jih ponazarja puščica, usmerjena iz desnega spodnjega kota pravokotnika.

Metoda črne skrinje omogoča opazovanje delovnih izložkov glede na vložke, brez analize samega procesa; predpostavljatarej, da spremembe v inputu povzročajo spremembe v outputu. Ob zanemarjeni vlogi procesa velja, da je output odvisen od inputa.

Če se nato grobo upošteva mnenje strokovnjakov o zaznavi dražljajev iz okolja in se vhodni vektor, ponazorjen v sliki 3.1, zelo poenostavljeno razčleni glede na vlogo čutil, je očitna prevladujoča vloga očesa v primerjavi z ostalimi čutili. Model vhodnih in izhodnih vektorjev primerja videčega in slepega akterja glede na zmožnost prejemanja delovnih inputov in posledično tudi glede na rezultate dela (sliki 3.2 in 3.3).



Slika 3.2: Idealni tip videčega ponudnika delovne sile



Slika 3.3: Idealni tip slepega ponudnika delovne sile

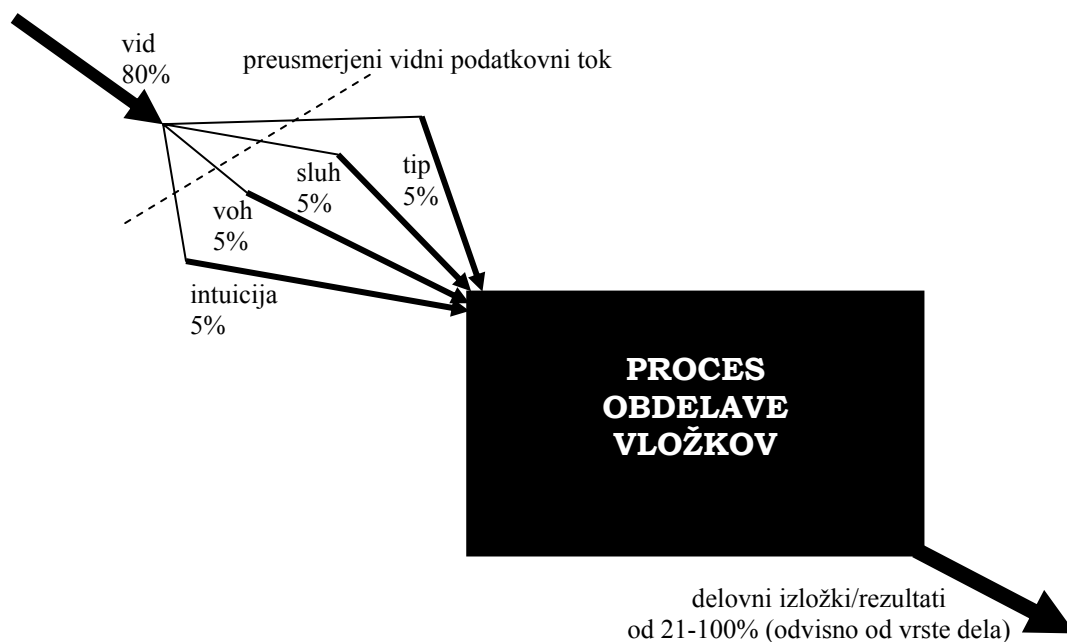
Slika 3.2 ponazarja idealni tip videčega akterja. Na tej skici je razčlenba vhodnega vektorja prikazana s petimi puščicami/čuti, usmerjenimi v delovni proces (črno skrinjo). Vsaki je pripisan določen odstotni delež podatkovnega toka, ki ga skozi posamezno čutilo prinaša v proces obdelave. Gre za vid (80%), sluh (5%), tip (5%), voh in okus (5%) in intuicijo (5%); skupaj 100%. Glede na uporabljeno metodo in ob predpostavki idealnih tipov videčega in slepega akterja sledi, da je izhodnemu vektorju na skici 3.2 (delovnemu izlošku) pripisanih vseh 100%. Na sliki 3.3, ki predstavlja idealni tip slepega akterja, je na vhodu zbranih le 20% podatkovnih tokov (ker je vid izključen) in se zato enaka vrednost pojavlja tudi na izhodu.

Zaradi tehnološko determiniranih značilnosti (vidnost) delovni inputi slepim večinoma niso dosegljivi. To posledično pomeni, da autputi niso možni oziroma niso zadovoljivi. Pogosto se razumevanje slepote tu ustavi in slepi so opredeljeni kot delovno nezmožni ali težko zaposljivi in vlaganje v njihovo usposabljanje se glede na negotovost rezultata (zaposlitve) smatra kot predrago.

3.5 Digitalni razkorak in slepota

Informacijska družba predpostavlja digitalni/računalniški zapis delovnih inputov. Delovni vložki v digitalnem zapisu pa so tako za videče kot za slepe akterje enako (ne)razumljivi, torej je (ne)zmožnost prejemanja delovnih vložkov na tej točki za obe populaciji (slepih in videčih) enaka. Za rešitev problema je bil potreben prevod digitalnega/računalniškega zapisa v konvencionalne forme. Za videče je tehniška znanost problem rešila z grafično upodobitvijo računalniškega zapisa na ekran. Slepí se zaradi tega srečujejo s pojavom digitalnega razkoraka (Digital divide). Digitalni razkorak se je v sredi 90-tih let pojavil kot prepad med družbenimi skupinami, ki imajo neenake možnosti /pogoje do dostopa in uporabe informacijske in komunikacijske tehnologije (IKT). Digitalni razkorak tako predstavlja novo družbeno neenakost in celo izključenost na podlagi neenakega dostopa do interneta ter neenake ravni znanj in spretnosti za uporabo IKT (Tabaj: 2002). Slepí ta pojav še dodatno občutijo v razvojno-tehnološkem smislu. Bistvo digitalnega razkoraka v razvojno-tehnološkem smislu je v tem, da razvoj računalniške tehnologije za slepe ni sinhrono integriran v razvoj informacijske tehnologije sploh, kar pomeni, da se razvija v določenem časovnem in tehnološkem zaostanku. Gre za naknadno prilagajanje splošnih programskih in strojnih rešitev slepim. Večji kot je časovni zamik tega prilagajanja in več kot je rešitev, ki jih naknadno ni moč prilagoditi slepim, večji je digitalni razkorak. To ima za slepe precejšnje posledice predvsem na trgu dela. Znanstveno-tehnološki razvoj na tem področju bi moral istočasno upoštevati potrebo po prevajanju digitalnega/računalniškega zapisa v vidno, zvočno in tipno obliko. V informacijsko razvitih državah opisani digitalni razkorak zmanjšujejo z naknadnim prilagajanjem in razvijanjem podporne računalniške tehnologije za slepe. Emiliani in Stephanidis menita, da začetek informacijske družbe označujejo prizadevanja za prilagajanje že narejenih izdelkov posebnim potrebam invalidov, medtem ko naj bi kasnejša faza gradila na univerzalnem oblikovanju (Emiliani in Stephanidis 1999 v Tabaj 2001).

Razumljivo je, da vsega 80 odstotnega podatkovnega toka, usmerjenega v oči, tehnološko ni mogoče sousmeriti v ušesa in konjice prstov, vendar pri tem usmerjanju/prevajanju podatkovnega toka ne gre toliko za količinske, kakor kakovostne kriterije. Slika 3.4, ki ponazarja idealni tip tehnološko opremljenega slepega akterja, sporoča, da pomeni slepota zgolj nezmožnost gledanja, ne pa tudi absolutne nezmožnosti zaznavanja vidnih podatkov.



Slika 3.4: Idealni tip tehnološko opremljenega ponudnika delovne sile

V primerjavi s sliko 3.3, kjer je vidni podatkovni tok izključen, se ta tok na sliki 3.4 v določenih deležih sousmeri na druge čute, zlasti tip in sluh. Cilj take intervencije je zagotoviti slepemu dostopnost do potrebnih delovnih vložkov in mu tako omogočiti doseganje zadovoljivih delovnih rezultatov. Analogno je enaka intervencija potrebna tudi v procesu izobraževanja in usposabljanja za delo.

Slepota pomeni zgolj nezmožnost gledanja, ne pa tudi nezmožnosti prejemanja sicer vidnih delovnih inputov in zato slepota ni veljavna predpostavka za absolutno nezmožnost produciranja izločkov – za delovno nezmožnost, ki v svoji posledici pomeni družbeno nekoristnost/izključenost. V post-industrijski/informacijski dobi je vse več področij, kjer lahko slepi z uporabo računalnika precej enakovredno sodelujejo v družbeni produkciji določenih proizvodov in storitev, problem pa je, kako preseči opisani digitalni razkorak in tako preprečiti dodatno nastajajoči informacijski hendikep oz. izključenost.

4. SLEPI NA TRGU DELA

4.1 Hendikep kot družbena izkušnja

S poglavjem Model vhodnih in izhodnih vektorjev skušam na teoretično-abstraktni ravni povedati, da slepota sama po sebi ni tisti najodločilnejši dejavnik, ki slepega človeka onemogoča za delovanje na trgu dela in povzroča družbeno marginalizacijo, družbeno prikrajšanost oz. hendikep. V poglavju je nakazana nova oblika družbene izključenosti slepih v nastajajoči informacijski družbi. »Hendikep je družbena izkušnja, ki izhaja iz specifičnih načinov, kako družba organizira svoje aktivnosti (delo, prostor, prosti čas, izobraževanje, sorodstvene odnose)« (Zaviršek 2000: 18).

Podatki kažejo na nizko zaposlenost invalidov v industrijski družbi. Množična, industrializirana blagovna produkcija z visoko stopnjo delitve dela je organizirana tako, da terja specifično prilagajanje človekovih telesnih moči in spretnosti specializiranim proizvodnim procesom in industrijskim strojem. Tak način proizvodnje predpostavlja telesno zmogljive in zdrave delavce, kar je pogoj za uspeh na trgu dela. Način organizacije dela pa ni edini razlog za nizko zaposlenost invalidov v industrijski družbi. »V mnogih primerih je to posledica ovir v okolju, predsodkov delodajalcev in zaposlenih, bolj kot pa omejitev v samem posamezniku. Problem nezaposlenosti je povezan s socialno izključenostjo invalidov sploh. Izključitev iz delovnega okolja je samo en vidik širše izključenosti iz mnogih socialnih aktivnosti« (Tabaj 2001). Različne vede in znanstvene discipline si v zadnjih desetletjih prizadevajo najti načine, kako delo v organizacijskem, tehnološkem, psihološkem... smislu najbolj prilagoditi človekovim potrebam, sposobnostim, zmožnostim in sodobnemu načinu življenja ter tako še povečati produktivnost dela. Ni pa zaslediti podatkov o tem, da bi se znanost v kakem segmentu ukvarjala z oblikovanjem in prilagajanjem dela za invalidne člane družbe. Kot je pokazala mini anketa med slovenskimi strokovnjaki na področju usposabljanja in zaposlovanja slepih, nihče od vprašanih ni seznanjen s kakršnokoli raziskavo s tega področja v zadnjih desetih letih.

Pri ugotavljanju ovir za uspeh slepega akterja na sodobnem trgu delovne sile je potrebno upoštevati kompleksnost delovanja trga dela. Z različnimi teoretskimi pristopi bom skušala osvetliti posamezne vidike, nato pa glede na vsakokratna pravila delovanja trga dela opravila poizkus umestitve slepega akterja nanj.

4.2 Različni vidiki trga dela

Neoklasično ekonomsko razumevanje trga dela se je izoblikovalo na osnovi angleške klasične ekonomije in pod vplivi marginalistične ekonomske teorije (A. Smith, D. Ricardo, Menger, Walras, Pareto...). Ta pristop pojasnjuje trg delovne sile enako kot blagovne trge. Priznava zgolj podjetniški vidik, torej ponudbeno in povpraševalno stran individualiziranega trga dela, kjer gre za križanje oziroma tekmo interesov ali individualnih koristi med delodajalcem in delojemalcem. Pristop predpostavlja ekonomsko racionalno obnašanje obeh strani in dosegljivost vseh potrebnih informacij. Ponudnik delovne sile ekonomizira s svojim prostim časom, ki ga pri dani ceni dela (mezdi) v določeni količini namenja delu. Na povpraševalni strani gre za racionalnost delodajalca v smislu maksimizacije profita ob minimalnih stroških dela. Taka pravila delovanja trga dela bi teoretično in zelo poenostavljeno pomenila, da obstaja možnost za zaposlitev slepega ponudnika delovne sile takrat, ko bo imel delodajalec na voljo informacijo, da je ob enakih stroških zaposlitve delovna produktivnost slepega ponudnika delovne sile enaka ali večja od produktivnosti videčega ponudnika. Takih informacij na trgu dela ni. Tudi avtonomnih, usposobljenih in tehnično opremljenih slepih ponudnikov delovne sile (idealni tip tehnično opremljenega slepega akterja), ki bi lahko prosto konkurirali za različna delovna mesta, na trgu dela ni; do neposredne interakcije med slepim ponudnikom delovne sile in delodajalcem tako ne more priti. Na voljo so informacije o sistemskih pravicah invalidov do usposabljanja za delo in do tehnične opremljenosti delovnega mesta. Na voljo so tudi informacije o sistemskih vzpodbudah za delodajalce, ki zaposlujejo invalide. Načeloma naj bi slepemu te pravice in vzpodbude izenačevale možnosti za uspeh na trgu dela. Vendar slepi lahko pravico do tehnične opremljenosti delovnega mesta uveljavi šele, ko mu je delovno mesto že zagotovljeno, ko je – mimo tržnih pravil – že vstopil na trg dela. Ob tem dejstvu se poraja vprašanje, kakšne možnosti pa potem sploh imajo slepi za prost dostop do trga dela. Za to

nalogo je pomembno in potrebno v Kerrovem smislu razlikovati med dostopom do trga dela in samim vstopom nanj (Kerr v Kramberger 1999).

Z razvojem koncepta o dualnem trgu dela (Doeringer in Piore 1971 v Kramberger 1999: 108) se je uveljavila segmentacijska teorija, ki znotraj trga dela razlikuje posamezne segmente z različnimi pravili delovanja.

Temeljna lastnost segmentiranega trga dela je delitev na primarni in sekundarni segment, pri čemer je zaskrbljujoča zlasti "usodna" vezanost določenih depriviranih socialnih skupin na sekundarne segmente trga dela. Pomembna je tudi delitev na interne in eksterne trge dela, pri čemer so eksterni segmenti bolj tekmovalni, posli manj varni (zavarovani), medtem ko interne segmente (večja podjetja in poklicne karijerne poti znotraj njih) obvladujejo posebna načela rekrutiranja, promocije in zapuščanja (Kramberger 1999: 108).

Slepih praviloma ni najti v primarnem segmentu trga delovne sile. V desetletjih po drugi svetovni vojni se je slepe v Sloveniji sistemsko usposabljal za telefoniste in enostavna dela v industriji (npr. kovinarski). Delovna mesta, ki jih je s tako usposobljenostjo moč zasesti, se nahajajo v sekundarnem segmentu trga dela. Politične in gospodarske spremembe v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja so povzročile prestrukturiranje slovenskega gospodarstva in s tem trga dela. Večina slepih telefonistov in nizko usposobljenih slepih delavcev v gospodarstvu je izgubilo zaposlitev. Bobinski se spominja, da so se slepi včasih zaposlovali na telefonskih centralah, v proizvodnji in v klasičnih obrteh. Odkar so na Koroškem in v Podravju propadla mnoga podjetja, pravi, zaposlovanja slepih v gospodarstvu na tem območju praktično ne poznajo več.

Opisana dejstva je po eni strani moč pojasniti s splošnim trendom upadanja deleža zaposlenih v nizko ocenjenih poklicih. Tak trend so v letih od 1992 do 1999 ugotovili raziskovalci slovenskega trga dela (Ignjatovič in Kramberger v Svetlik in drugi 2002: 14), po drugi strani pa je to odraz marginalizacije tega problema.

Vstopni kriteriji internih trgov dela so slepim v praksi izjemno težko dosegljivi. Eden od razlogov za to so gotovo omejene možnosti strokovnega, visokošolskega in akademskega izobraževanja in usposabljanja slepih za delo (teoretično je ta problem nakazan v prejšnjem poglavju, empirično pa bo obdelan v naslednjih). Dodatna ovira, ki slepim preprečuje dostop do bolj varnih in bolje plačanih zaposlitev na internih trgih dela, je zadržan odnos (odpor) akterjev na teh trgih do slepih delavcev/sodelavcev. Znotraj internih trgov dela se dogaja precejšen delež razvojnega odločanja v družbi, zato odsotnost slepih na teh trgih hkrati pomeni njihovo izločenost (izločenost njihovih interesov in potreb) iz tokov kreiranja razvoja: družbenega, ekonomskega, tehnološkega....

Eksterni segment trga dela zahteva prožno, poklicno in prostorsko mobilno delovno silo, ki se je sposobna nenehno prilagajati tržnemu povpraševanju po delovni sili. Takih lastnosti slepi delavci nimajo. Njihova usposobljenost je praviloma ozka, prekvalifikacije, dokvalifikacije, dodatno ali permanentno usposabljanje in izobraževanje pa je s systemskega, finančnega (in še kakšnega) vidika problematično. Problematični so tudi izredno dolgi postopki za uveljavljanje pravic invalidnega ponudnika delovne sile in problematična je pravica do opremljenosti delovnega mesta, ki je pravzaprav pravica delodajalca, saj je vezana na točno določeno delovno mesto in pogosto tudi na dolžino zaposlitve (minimalno 2 leti). Poleg togosti zaradi formalnih razlogov neprilagodljivost slepih dodatno potencira njihova slabša fizična mobilnost.

Sabel (Kramberger 1999: 125) nakazuje nova pravila delovanja trgov dela v nastajajočem razvojnem okolju globalne ekonomije. Govori o novem načinu organiziranja in upravljanja produkcije v smislu začasnosti, gibljivosti, prilagodljivosti, ohlapnosti. Glavna značilnost takih produkcijskih enot je razpolaganje in upravljanje s posebnim znanjem o tem, kako se pravočasno umikati iz manj ter hitro in uspešno seliti na bolj donosna področja. Na teh trgih dela bodo uspešni akterji z dovolj visoko usposobljenostjo, ki bodo sposobni pozornega opazovanja in nenehnega učenja, kar bo njihova prevladujoča dejavnost. Pri tem gre tudi za znanje in učenje uporabe novih tehnologij, ki prodirajo in vse bolj prežemajo sektorje ekonomije. Sabel pravi: "Neusposobljeni imajo malo možnosti, da bi ohranili delovna mesta; nimajo vrednosti niti kot rezervna armada dela niti ne premorejo kakšne omembe vredne zaloge kupne moči... Ljudje tako zgubljajo celo možnost, da bi sploh sodelovali v produkciji in da bi bili izkoriščani" (Sabel v Kramberger 1999: 128-129).

Empirični del naloge bo pokazal, da sta specialno znanje in usposabljanje za zahtevnejša dela slepim težko dostopna, zato Sabelove napovedi močno zadevajo tudi slepe.

5. *NORMATIVNI OKVIR ZAPOSLOVANJA SLEPIH*

Predhodna poglavja so bila namenjena opredelitvi slepote, hitremu pregledu družbenega položaja slepih skozi zgodovino, izdelavi modela vhodnih in izhodnih vektorjev kot pomoč za opazovanje kadrovskega potenciala slepih na abstraktni ravni ter nekaterim teoretičnim konceptom delovanja trga delovne sile, ki določajo tudi obdobje informacijske družbe. Zdaj se je moč lotiti konkretnih problemov/ovir, ki zadevajo delovanje slepih akterjev na trgu dela. Kljub čudovitim dosežkom sodobne tehnologije, ki slepim v precejšnji meri odstranjujejo informacijske in komunikacijske ovire ter premagujejo fizične razdalje, je problemov še veliko. Pomembno in potrebno je prepoznavati probleme, ugotavljati njihovo težo in izvor, ker je to predpogoj za kreiranje rešitev.

5.1 Standardna pravila OZN o izenačevanju možnosti za invalide

Odnos celotne družbe do invalidnosti se odraža v načelih in stališčih, zapisanih v številnih dokumentih na mednarodni in nacionalni ravni. Standardna pravila Organizacije združenih narodov o izenačevanju možnosti za invalide temeljijo na zavezanosti človekovim pravicam in temeljnim svoboščinam, socialni pravičnosti in dostojanstvu ter vrednosti človeškega življenja. V njih dosežena načela so posledica splošnega družbenega napredka. Posebni družbeni razlogi kot so: nevednost, zanemarjanje, vraževernost in strah so skozi vso zgodovino izolirali invalide in ovirali njihov razvoj, zato Pravila poudarjajo pravico invalidov do enakih možnosti vključevanja v družbo in do enakega deleža pri izboljševanju življenjskih razmer, kot ga prinaša ekonomski in družbeni napredek drugim ljudem.

Invalidnost je v Pravilih definirana kot nezmožnost (angl. Disability) zaradi telesne, intelektualne ali senzorične okvare, zdravstvenega stanja ali duševne bolezni in hkrati kot oviranost (angl. handicap), ki pomeni izgubo ali omejitev možnosti vključevanja v življenje skupnosti. Gre za funkcijo odnosa med invalidi in njihovim okoljem. Izraz hendikep usmerja pozornost na pomanjkljivosti (neprilagojenosti) v okolju in v organiziranih aktivnostih v družbi, npr. informacijah, komuniciranju in izobraževanju, ki preprečujejo invalidom, da bi se

vključevali pod enakimi pogoji. Ta pristop pojasnjuje interakcijo med družbenimi pogoji, pričakovanji in sposobnostmi posameznika.

Pravila niso obvezujoča, predstavljajo pa moralno in politično obvezo za države, da sprejemajo ukrepe za odstranjevanje ovir, ki invalidom preprečujejo, da bi uveljavljali svoje pravice in svoboščine ter se polnovredno vključevali v aktivnosti svoje lokalne in širše skupnosti. Izenačevanje možnosti za invalide je (tako v Pravilih) bistven prispevek k splošnemu in svetovnemu prizadevanju, da se mobilizirajo človeški potenciali. V Pravilih so izpostavljena področja, ki so odločilnega pomena za kakovost življenja in dosego popolne vključitve v družbeno življenje.

Za položaj slepih na trgu dela ima velik pomen Peto pravilo, ki zadeva področje dostopnosti do fizičnega in virtualnega (informacijsko-komunikacijskega) okolja⁷. Enako pomembno je področje vzgoje in izobraževanja. To pravilo državam priporoča, da naj priznajo načelo enakih primarnih, sekundarnih in terciarnih edukacijskih možnosti za invalide otroke, mladino in odrasle v integriranih okoljih. Zagotovijo naj, da bo izobraževanje invalidov sestavni del splošno vzgojno - izobraževalnega sistema. Za uresničevanje tega pravila morajo države imeti jasno opredeljeno in široko sprejeto politiko, upoštevati morajo fleksibilnost učnih načrtov, zagotavljati morajo kakovostne materiale ter stalno usposabljanje učiteljev in asistentov. V situacijah, kjer splošni šolski sistem še ne zadovoljuje vseh potreb invalidov, pravilo priporoča posebno izobraževanje, ki naj bo naravnano na pripravljanje učencev za izobraževanje v splošnem šolskem sistemu. Kakovost takšnega izobraževanja naj odraža enake standarde in pričakovanja kot splošno izobraževanje. V pravilu je izraženo stališče, da je v začetni fazi za slepe bolj primerno izobraževanje v specializirani obliki, kjer je posebna pozornost namenjena učenju komunikacijskih spretnosti in dodatnih veščin za čim večjo kasnejšo neodvisnost slepih.

⁷ Države naj razvijajo strategije, da omogočijo različnim kategorijam invalidov dostop do informacij in dokumentov. Uporablja naj se Braillova pisava, knjižnice na osnovi avdiotrakov, tisk z velikimi črkami in druge ustrezne tehnologije, da se osebam z vizualnimi poškodbami zagotovi dostop do pisnih informacij in dokumentov. Države naj zagotovijo, da bodo nove, računalniško podprte informacije in sistemi storitev, ki so na voljo splošni javnosti, izdelani tako, da so bodisi dostopni invalidom že v začetni obliki ali prirojeni tako, da jim kot takšni postanejo dostopni (Standardna pravila (Standardna pravila OZN o izenačevanju možnosti za invalide).

Naslednje pomembno področje za položaj slepih na trgu dela je zaposlovanje.

V skladu s Konvencijo št. 159⁸ Mednarodne organizacije dela pri Združenih narodih sedmo pravilo izpostavlja načelo, da je invalide potrebno usposobiti za uresničevanje njihovih človeških pravic, zlasti na področju zaposlovanja. Tako v podeželskih kot urbanih področjih morajo imeti invalidi enake možnosti za produktivno in donosno delo na trgu delovne sile. Države naj aktivno podpirajo vključevanje invalidov v redno zaposlovanje. Ta aktivna podpora bi lahko tekla prek raznovrstnih ukrepov, temelječih na vzpodbudah, rezerviranem ali usmerjenem zaposlovanju, posojilih ali dotacijah podjetjem, ekskluzivnih pogodbah ali prednostnih proizvodnih pravicah, davčnih koncesijah, odobritvi pogodb ali drugi tehnični in finančni pomoči podjetjem, ki zaposlujejo invalide. Države naj tudi vzpodbujajo delodajalce, da svoje obrate prilagodijo tako, da lahko v njih zaposlijo tudi invalidne osebe. Potrebno je zagotavljanje ustreznega usposabljanja in zaposlitve ter stalna podpora, kot npr. osebna asistenca in tolmači. Cilj naj bi vedno bil redna zaposlitev invalidov na odprtem trgu delovne sile. Za invalide, katerim ni mogoče zagotoviti redne zaposlitve, naj se oblikujejo alternativne enote s podpornim ali zaščitnim zaposlovanjem.

5.2 Pravni red EU

skrb Evropske unije za življenjske in delovne pogoje njenih državljanov je rasla vzporedno z gospodarsko integracijo. V Listini Skupnosti o temeljnih socialnih pravicah, ki jo je strasbourški Evropski svet sprejel 8. in 9. decembra 1989, so se države članice dogovorile, da bi razvoj velikega evropskega trga dela moral s seboj prinesiti tudi izboljšanje življenjskih in delovnih pogojev delavcev v Skupnosti (Moussis: 1999). Socialna listina določa, da mora imeti vsak delavec pravico do poklicnega usposabljanja skozi celotno delovno dobo. Pri teh pravicah delavca ni dovoljena nikakršna diskriminacija na osnovi narodnosti. Temeljne pravice so: svoboda gibanja, zaposlitve in poštenega plačila, izboljšanje življenjskih in delovnih pogojev, socialna zaščita, svoboda združevanja in kolektivnega pogajanja, poklicno usposabljanje, enako obravnavanje moških in žensk, obveščanje, posvetovanje in sodelovanje delavcev, zaščita zdravja in varnosti na delovnem mestu in

⁸ Konvencija Mednarodne organizacije dela št. 159 o poklicni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov

zaščita otrok in mladostnikov, starejših oseb in oseb s posebnimi potrebami (Moussis 1999: 19).

Na področju problematike zaposlovanja hendikepiranih je Svet Evropske Unije 27. novembra 2000 sprejel Direktivo 2000/78/ES o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu. Njen namen je opredeliti splošni okvir boja proti diskriminaciji zaradi vere ali prepričanja, hendikepiranosti, starosti ali spolne usmerjenosti pri zaposlovanju in delu.

Direktiva upošteva splošna pravna načela Skupnosti, ki temeljijo na spoštovanju svobode, demokracije, vladavine prava ter temeljnih človekovih pravic in svoboščin. V skladu z Listino Skupnosti o temeljnih socialnih pravicah delavcev Direktiva pripisuje velik pomen boju proti vsem oblikam diskriminacije, predvsem ustreznim ukrepom za socialno in ekonomsko vključenost hendikepiranih. V 11. točki preambule k Direktivi je zapisano, da različne oblike diskriminiranja lahko ogrozijo uresničevanje ciljev iz Pogodbe o Evropski skupnosti, še zlasti cilje visoke ravni zaposlenosti in socialnega varstva, višanja življenjske ravni in kakovosti življenja, ekonomske in socialne kohezije in solidarnosti ter prostega gibanja oseb. Direktiva zato poudarja, da imajo v boju proti diskriminaciji zaradi hendikepiranosti velik pomen ukrepi, ki upoštevajo potrebe hendikepiranih oseb na delovnem mestu. V 17. točki predgovora k Direktivi je zapisano: »s to direktivo se ne zahteva, da se zaposli, poviša, obdrži v službi ali usposablja posameznika, ki ni usposobljen, zmožen in na razpolago za izpolnjevanje bistvenih funkcij zadevnega delovnega mesta ali za ustrezno usposabljanje, kar pa ne vpliva na obveznost zagotavljanja razumnih prilagoditev za hendikepirane ljudi«. Za razumne prilagoditve Direktiva smatra ukrepe, ki jih mora sprejeti delodajalec, da hendikepirani osebi omogoči dostop, sodelovanje in napredovanje v službi ali usposabljanje, razen če bi taki ukrepi delodajalca nesorazmerno obremenili. Obremenitev je za delodajalca sprejemljiva, če jo v zadostni meri kompenzirajo ukrepi v okviru politike, ki jo država članica izvaja v zvezi s hendikepiranimi osebami.

Področje uporabe Direktive zadeva štiri sklope, od katerih sta za nalogo še posebej pomembna prva dva :

1. dostopnost zaposlitve, samozaposlitve ali dela, izbirna merila in pogoje za sprejem v službo, ne glede na to, za katero vejo dejavnosti ali hierarhično mesto gre;
2. dostopnost vseh vrst in vseh ravni poklicnega usmerjanja, poklicnega usposabljanja, izpopolnjevanja in prekvalificiranja, vključno s pridobivanjem praktičnih delovnih izkušenj⁹

5.3 Nacionalni pravni red

V splošnih določbah Ustave Republike Slovenije so človekove pravice in temeljne svoboščine zagotovljene vsakomur ne glede na narodnost, raso spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino. Pri tem Ustava v 52. členu posebej omenja pravice invalidov. »Invalidom je v skladu z zakonom zagotovljeno varstvo ter usposabljanje za delo. Otroci z motnjami v telesnem ali duševnem razvoju ter druge huje prizadete osebe imajo pravico do izobraževanja in usposabljanja za dejavno življenje v družbi. Izobraževanje in usposabljanje se financira iz javnih sredstev«.

Zakon o uresničevanju načela o enakem obravnavanju določa skupne temelje in izhodišča za zagotavljanje enakega obravnavanja vsakogar pri uveljavljanju pravic in obveznosti ter pri uresničevanju temeljnih svoboščin na vseh družbenih področjih. Posebej so izpostavljena področja: zaposlovanja, delovnih razmerij, vključevanja v sindikate in interesna združenja, področja vzgoje in izobraževanja, socialne varnosti ter dostopa do dobrin in storitev. Določbe tega zakona ne izključujejo stvarno in razumno upravičenega različnega obravnavanja, če je le-to v skladu s posebnimi zakoni. Zakon opredeljuje postopek in potek za obravnavo domnevnih kršitev načela enakosti in določa, da je obravnava neformalna in brezplačna. V primerih kršitev prepovedi diskriminacije lahko diskriminirane osebe zahtevajo obravnavo

⁹ Tretje področje zajema zaposlitev in delovne pogoje, vključno z odpustitvijo in plačilom, četrto pa članstvo in sodelovanje v organizaciji delavcev ali delodajalcev ali v kakšni drugi organizaciji, katere člani opravljajo določen poklic, vključno z ugodnostmi, ki jih daje taka organizacija.

kršitve v sodnih in upravnih postopkih ter pred drugimi pristojnimi organi in imajo pravico do odškodnine po splošnih pravilih civilnega prava. Posebnost pravnega varstva diskriminiranih oseb je, da je dokazno breme na strani domnevnega kršitelja.

Zakon o delovnih razmerjih (ZDR) ureja delovna razmerja, ki se sklepajo s pogodbo o zaposlitvi med delavcem in delodajalcem. v šestem členu prepoveduje diskriminacijo. Prepoved je splošna in pravi, da delodajalec iskalca zaposlitve ali že zaposlenega delavca v zvezi z zaposlovanjem, delovnim razmerjem in prenehanjem delovnega razmerja ne sme postavljati v neenakopraven položaj zaradi spola, rase, barve kože, starosti, zdravstvenega stanja oziroma invalidnosti, verskega, političnega ali drugega prepričanja, članstva v sindikatu, nacionalnega in socialnega porekla, družinskega statusa, premoženjskega stanja, spolne usmerjenosti ali zaradi drugih osebnih okoliščin. Prepovedana je tudi posredna diskriminacija, ki obstaja, če navidezno nevtralne določbe, kriteriji in praksa učinkujejo tako, da postavljajo osebe določenega spola, rase, starosti, zdravstvenega stanja oziroma invalidnosti itd. v slabši položaj, razen če so te določbe, kriteriji in praksa objektivno upravičeni ter ustrezni in potrebni. Dokazno breme za razloge diskriminatornega ravnanja je na delodajalčevi strani. V primeru kršitve prepovedi diskriminacije je delodajalec kandidatu za zaposlitev oziroma delavcu odškodninsko odgovoren po splošnih pravilih civilnega prava.

Delodajalec je po tem zakonu dolžan s splošnim aktom določiti pogoje za opravljanje dela na posameznem delovnem mestu in v primeru zaposlovanja novih delavcev mora prosta delovna mesta in pogoje za opravljanje dela na teh delovnih mestih javno objaviti. Zakon predvideva nekaj izjem od obveznosti objave delovnega mesta. Taka izjema se nanaša tudi na situacijo, ko gre za zaposlitev invalida po zakonu, ki ureja zaposlovanje invalidov.

Delavec, ki sklene pogodbo o zaposlitvi, mora po ZDR-ju izpolnjevati predpisane in objavljene pogoje za opravljanje dela. Šteje se, da ima invalid, ki je usposobljen za določena dela, zdravstveno zmožnost za sklenitev pogodbe o zaposlitvi za ta dela. Tako zaposlenemu invalidu Odpoved pogodbe o zaposlitvi zaradi invalidnosti po zakonu ni mogoča. Tudi odpoved pogodbe o zaposlitvi iz poslovnih razlogov je zakonsko nedopustna, razen v primeru, ko delodajalec invalidu ne more zagotoviti ustreznega dela. V takem primeru mora delodajalec na posebno državno komisijo podati vlogo za ugotavljanje podlage za odpoved pogodbe o zaposlitvi. Govorimo o invalidih, ki so pridobili status invalida še pred vstopom v delovno razmerje (v predzavarovalni dobi). Njihove pravice podrobneje ureja Zakon o

zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov, ki je v celoti stopil v veljavo z januarjem 2006. Pred tem je to področje urejal Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb iz leta 1976. Poleg tega govori Zakon o delovnih razmerjih še o invalidih s statusom delovnega invalida. Pravice teh invalidov podrobneje ureja Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju. Gre za invalide, ki so v delovno razmerje vstopili zdravi in se jim je v času trajanja delovnega razmerja zaradi trajnih sprememb v zdravstvenem stanju delovna zmožnost bistveno zmanjšala. Tudi delovnemu invalidu delodajalec ne sme odpovedati pogodbe o zaposlitvi zaradi ugotovljene invalidnosti II. ali III. kategorije ali iz poslovnega razloga, razen če mu ni možno zagotoviti drugega ustreznega dela ali dela s krajšim delovnim časom v skladu s predpisi o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, vendar mora podlago odpovedi pogodbe o zaposlitvi spet ugotoviti posebna državna komisija in delodajalcu izdati svoje soglasje. Delovnemu invalidu preneha pogodba o zaposlitvi zaradi invalidnosti le v primeru, ko je ugotovljena I. kategorija invalidnosti, ki pomeni popolno nezmožnost za delo oziroma invalidsko upokožitev, in mu je o tem vročena odločba. Delodajalec je pri zaposlovanju, usposabljanju ali preusposabljanju torej po zakonu dolžan zagotavljati varstvo delovnih invalidov in invalidov, ki imajo status invalida po drugih predpisih; predvsem Zakonu o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov.

Delovnemu invalidu, pri katerem je ugotovljena preostala delovna zmožnost in je pri delodajalcu v delovnem razmerju, mora delodajalec po določilih ZPIZ-a zagotoviti:

- opravljanje drugega dela, ustreznega njegovi preostali delovni zmožnosti,
- opravljanje dela s krajšim delovnim časom glede na preostalo delovno zmožnost in
- poklicno rehabilitacijo.

Najnovejši zakon, ki ureja usposabljanje in zaposlovanje invalidov (in s tem tudi slepih), je Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov (ZZRZI), ki je bil sprejet že julija 2004, vendar je postal operativen šele z januarjem 2006, ker so bili vsi potrebni izvedbeni akti pripravljeni šele decembra 2005. Namen tega zakona je povečati zaposljivost invalidov in vzpostaviti pogoje za njihovo enakovredno udeležbo na trgu dela z odstranjevanjem ovir in ustvarjanjem enakih možnosti. Invalid po tem zakonu je oseba, pri kateri so z odločbo pristojnega organa ugotovljene trajne posledice telesne ali duševne okvare ali bolezni in ima zato bistveno manjše možnosti, da se zaposli ali ohrani zaposlitev ali v zaposlitvi napreduje.

Status invalida po tem zakonu lahko pridobi oseba, ki ni pridobila statusa invalida po drugih predpisih in je prijavljena kot brezposelna oseba na Zavodu Republike Slovenije za zaposlovanje. Stara mora biti vsaj 15 let oziroma ni stara več, kot je po predpisih o pokojninskem in invalidskem zavarovanju pogoj za pridobitev pokojnine za najnižjo pokojninsko dobo. Ob izpolnjevanju navedenih pogojev lahko pridobi status invalida po tem zakonu tudi oseba, ki je zaposlena.

Merila za pridobitev statusa invalida po tem zakonu določajo, da morajo biti pri osebi ugotovljene: 1) trajne posledice telesne ali duševne okvare ali bolezni, 2) težave pri dejavnostih, ki vplivajo na njeno zaposljivost in 3) ovire pri vključevanju v delovno okolje. V postopku ocenjevanja za status invalida se pri ocenjevanju in kodiranju telesnih in duševnih funkcij ter stopnje okvare funkcioniranja uporabljata Mednarodna klasifikacija bolezni in Mednarodna klasifikacija funkcioniranja invalidnosti in zdravja.

Najpomembnejša pravica po tem zakonu je pravica do zaposlitvene rehabilitacije, ki jo zakon opredeljuje kot storitve, ki se izvajajo s ciljem, da se invalid usposobi za ustrezno delo, se zaposli, zaposlitev zadrži in v njej napreduje ali spremeni svojo poklicno kariero. Storitve zaposlitvene rehabilitacije so naslednje:

- svetovanje, vzpodbujanje in motiviranje invalidov k aktivni vlogi,
- priprava mnenja o ravni delovnih sposobnosti, znanj, delovnih navad in poklicnih interesov,
- pomoči pri sprejemanju lastne invalidnosti in seznanjanje o možnostih vključevanja v usposabljanje in delo,
- pomoči pri izboru ustreznih poklicnih ciljev,
- razvijanje socialnih spretnosti in veščin,
- pomoč pri iskanju ustreznega dela oziroma zaposlitve,
- analiza konkretnega delovnega mesta in delovnega okolja invalida,
- izdelava načrta prilagoditve delovnega mesta in delovnega okolja invalida,
- izdelava načrta potrebne opreme in sredstev za delo,
- usposabljanje na konkretnem delovnem mestu oziroma v izbranem poklicu,
- spremljanje in strokovna pomoč pri usposabljanju in izobraževanju,
- spremljanje invalida na delovnem mestu po zaposlitvi,
- sprotno ocenjevanje uspešnosti rehabilitacijskega procesa,
- ocenjevanje doseganja delovnih rezultatov zaposlenih invalidov in

- opravljanje drugih storitev zaposlitvene rehabilitacije.

Zaposlitvena rehabilitacija se izvaja kot javna služba v okviru mreže izvajalcev zaposlitvene rehabilitacije. Fizične osebe in pravne osebe, ki niso javni zavodi, morajo za izvajanje storitev zaposlitvene rehabilitacije pridobiti koncesijo.

Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov uvaja kvotni sistem in Sklad za spodbujanje zaposlovanja invalidov, kar je v Sloveniji popolna novost. Kvota je obvezni delež zaposlenih invalidov od celotnega števila zaposlenih delavcev pri posameznem delodajalcu. Med zaposlene se štejejo vsi, ki so prijavljeni v socialno zavarovanje.

Zavezanec za izpolnjevanje kvote je vsak delodajalec, ki je pravna ali fizična oseba ali oseba javnega prava, registrirana v RS in zaposluje najmanj 20 delavcev. Zavezanec za izpolnjevanje kvote pa ni tuje diplomatsko in konzularno predstavništvo, invalidsko podjetje, zaposlitveni center. Za izpolnitev kvote šteje tudi sklenitev pogodbe o poslovnem sodelovanju z zaposlitvenim centrom oziroma invalidskim podjetjem.

Priznani so stroški dela v višini zneska 12 minimalnih plač letno za vsakega invalida, ki bi ga moral delodajalec zaposliti v okviru predpisane kvote. Za nadomestno izpolnitev kvote mora delodajalec na Sklad podati posebno vlogo. Vloga za nadomestno izpolnitev kvote lahko velja za največ eno leto. Sklad opravi pregled realizacije sklenjenih pogodb. Če pogodba ni bila realizirana (plačana faktura ali opravljena storitev, dobavljeno blago) ali je realizirana samo delno, Sklad pozove zavezanca k plačilu prispevka za vzpodbujanje zaposlovanja invalidov za ves čas nedoseganja kvote skupaj z zamudnimi obrestmi in dolg izterja preko Davčne uprave RS.

Kvota se določi različno po dejavnostih, in sicer glede na področja v skladu z Uredbo o uvedbi in uporabi Standardne klasifikacije dejavnosti.

Uredba o določitvi kvote za zaposlovanje invalidov (Uradni list RS št. 111-4883/2005) z veljavnostjo od prvega januarja 2006 v 4. členu določa:

a) 2-odstotna kvota za:

- J) finančno posredništvo,
- L) dejavnost javne uprave in obrambe, obvezno socialno zavarovanje in
- M) izobraževanje;

b) 3-odstotna kvota za:

- K) poslovanje z nepremičninami, najem in poslovne storitve;

c) 4-odstotna kvota za:

- G) trgovino, popravila motornih vozil in izdelkov široke porabe in
- O) druge javne, skupne in osebne storitvene dejavnosti;

d) 5-odstotna kvota za:

- I) promet, skladiščenje in zveze ter
- N) zdravstvo in socialno varstvo;

e) 6-odstotna kvota za:

- A) kmetijstvo, lov, gozdarstvo,
- B) ribištvo in ribiške storitve,
- C) rudarstvo,
- D) predelovalne dejavnosti,
- E) oskrbo z električno energijo, plinom in vodo,
- F) gradbeništvo in
- H) gostinstvo.

Snovalci slovenske politike zaposlovanja invalidov ugotavljajo, da se je zaposlovanje invalidov v prvih sedmih mesecih leta 2006 (od uvedbe novih instrumentov dalje) občutno povečalo. Neglede na to menim, da je uvedba po dejavnostih diferenciranih stopenj obveznega kvotnega zaposlovanja strokovno vprašljiva, če ne celo sporna in v nasprotju z Direktivo 2000/78/ES o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu, ki govori o dostopnosti zaposlitve ne glede na to, za katero vejo dejavnosti ali hierarhično mesto gre.

Podrobneje sem obdelala le tri najpomembnejše slovenske zakone, ki zadevajo zaposlovanje invalidov, kamor se prišteva tudi slepe. Povzetek pomembnejše zakonodaje, ki bodisi neposredno bodisi bolj posredno vplivajo na zaposlovanje tudi slepih akterjev na trgu dela, je prikazan v preglednicah 5.1 in 5.2 .

Preglednica 5.1. Zakoni z neposrednim vplivom na zaposlovanje invalidov

ime zakona	namen zakona	upravičenec po zakonu	pravice po zakonu
Zakon o pokojninskih in invalidskem zavarovanju	Sistem obveznega pokojninskega in invalidskega zavarovanja na podlagi medgeneracijske solidarnosti ter dodatno pokojninsko in invalidsko zavarovanje oseb, vključenih v obvezno zavarovanje.	delovni invalid I., II. ali III. kategorije	- poklicna rehabilitacija, - nadomestilo za invalidnost, - premestitev in delo s krajšim delovnim časom, - druga nadomestila iz invalidskega zavarovanja, - povrnitev potnih stroškov, - dodatek za pomoč in postrežbo, - invalidnina.
Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov	povečati zaposljivost invalidov in vzpostaviti pogoje za njihovo enakovredno udeležbo na trgu dela z odstranjevanjem ovir in ustvarjanjem enakih možnosti.	Invalid, to je oseba, ki pridobi status invalida po tem zakonu ali po drugih predpisih, in oseba, pri kateri so z odločbo pristojnega organa ugotovljene trajne posledice telesne ali duševne okvare ali bolezni in ima zato	storitve zaposlitvene rehabilitacije

		bistveno manjše možnosti, da se zaposli ali ohrani zaposlitev ali v zaposlitvi napreduje	
Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami	usmerjanje otrok, mladoletnikov in mlajših polnoletnih oseb s posebnimi vzgojnoizobraževalnimi potrebami in določanje oblik izvajanja vzgoje in izobraževanja	otroci s posebnimi potrebami: z motnjami v duševnem razvoju, slepi in slabovidni, gluhi in naglušni, z govorno-jezikovnimi motnjami, gibalno ovirani, dolgotrajno bolni, s primanjkljaji na posameznih področjih učenja ter otroci z motnjami vedenja in osebnosti.	- prilagojeno izvajanje programov vzgoje in izobraževanja z dodatno strokovno pomočjo, prilagojeni programi vzgoje in izobraževanja, posebni programi vzgoje in izobraževanja.
Zakon o družbenem varstvu telesno in duševno prizadetih oseb	ureditev oblik družbenega varstva zmerno, težje in težko duševno ter najtežje telesno prizadetih oseb, ki se ne morejo usposobiti za samostojno življenje in delo	invalid - zmerno, težje in težko duševno ter najtežje telesno prizadeta oseba	- različne oblike družbenega/institucionalnega varstva, - nadomestilo za invalidnost, - dodatek za tujo nego in pomoč

Preglednica 5.2 Zakoni z bolj posrednim vplivom na zaposlovanje invalidov

ime zakona	namen in cilji zakona	upravičenci tudi	pravice za invalide
Zakon o delovnih razmerjih	- Ureditev delovnih razmerij s pogodbo o zaposlitvi med delavcem in delodajalcem, - vključevanje delavcev v delovni proces, - zagotavljanje usklajenega poteka delovnega procesa in preprečevanje brezposelnosti z upoštevanjem pravice delavcev do svobode dela, dostojanstva pri delu in varovanjem interesov delavcev v delovnem razmerju.	- delovni invalid II. in III. po ZPIZu, - invalid po ZZRZI-ju, - invalidna oseba po ZUZIO (veljavnem do leta 2004).	- nediskriminirarnost zaradi invalidnosti, - zaposlitev invalida po zakonu o zaposlovanju invalidov brez javne objave DMm, - delo s skrajšim DČ po ZPIZ-u, - varstvo pri zaposlovanju, usposabljanju ali preusposabljanju v skladu s predpisi o pokojninskem in invalidskem zavarovanju. - delno pravno varstvo pred odpovedjo zaposlitve, - trije dnevi dodatnega dopusta
Zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti	➤ zagotavljanje pravic za čas, ko so zavarovanci brez svoje krivde ali proti svoji volji	- brezposelni delovni in drugi invalidi, - dijaki in	- prednostna vključitev v programe aktivne politike zaposlovanja

	brez zaposlitve, in pravic v primeru, ko postane njihovo delo nepotrebno, ➤ štipendiranje	študenti s posebnimi potrebami	- povečana štipendija
Zakon o osnovni šoli	ureditev osnovnošolskega izobraževanja, ki ga izvajajo javne in zasebne osnovne šole ali se izvaja kot izobraževanje na domu	Otroci s posebnimi potrebami: - otroci z motnjami v duševnem razvoju, - slepi in slabovidni otroci, - gluhi in naglušni, - otroci z govornimi motnjami, - gibalno ovirani, - dolgotrajno bolni, - otroci z motnjami vedenja in osebnosti, - učenci z učnimi težavami in - posebej nadarjeni učenci	Individualizirani programi vzgoje in izobraževanja v okviru: - prilagojenega izvajanja izobraževalnih programov z dodatno strokovno pomočjo, - prilagojenih izobraževalnih programov in - posebnega programa vzgoje in izobraževanja

Zakon o višjem strokovnem izobraževanju	ureditev izobraževanja za pridobitev in izpopolnjevanje javnoveljavne višje strokovne izobrazbe in organizacije višjih strokovnih šol.	študenti s posebnimi potrebami	zagotavljanje potrebne dodatne opreme, lahko pa se jim prilagodi organizacija študija in ocenjevanje po pravilih, ki jih sprejme predavateljski zbor šole
--	--	--------------------------------------	--

Zanimivo je, da Zakon o visokem šolstvu ne omenja študentov s posebnimi potrebami. Koperska univerza in Univerza v Ljubljani imata urejen status in pravice študentov s posebnimi potrebami v svojih statutih.

6 DISKRIMINACIJSKA PRAKSA DO SLEPIH

6.1 Stereotipi in predsodki

Veliko negativnih predsodkov in stališč videčih do tistih, ki ne vidijo, izvira iz preteklosti in se v mehkejši, bolj skriti, a nič manj dejavni obliki izražajo tudi danes. Slepici bije bitko proti slabim učinkom take zgodovinske dediščine v vseh fazah in na vseh področjih svojega življenja. Če so negativna stališča, vrednote in ravnanja v davni preteklosti, torej v surovih pogojih samega biološkega preživetja morda imela vlogo potrebne racionalizacije odnosa videčih ljudi do slepih (manj zmožnih za lastno preživetje), pa jih danes, v bistveno drugačnih/boljših življenjskih razmerah na Zemlji lahko opredelimo ali moramo opredeliti za iracionalne. V modernih družbah slepi v eksistenčnem smislu zagotovo ne ogrožajo več obstoja kake skupnosti: družine, podjetja, države... Pomembno področje razreševanja problemov na poti k integraciji in afirmaciji slepih v družbi bi vsekakor moralo biti preseganje negativnih, zgodovinsko podedovanih stališč in stereotipov o slepih.

Darja Zaviršek v svoji knjigi "Hendikep kot kulturna travma" med drugim analizira najpogostejše psihološke odzive neprizadetih ljudi na prizadete, odkriva komplicirane razloge za te odzive ter ugotavlja in razlaga njihove družbene posledice. V nadaljevanju na kratko povzemam njen diskurz:

Uporaba dvojnih kriterijev. Hendikepirani morajo, če naj bodo obravnavani kot enaki, izpolnjevati vsa merila, ki med neprizadetimi veljajo kot ideal. Dvojna merila pa je mogoče opaziti tudi na področju pričakovanj: za razliko od neprizadetih mora biti hendikepirana oseba hvaležna, ne sme imeti velikih pričakovanj in se mora vesti kar najbolj neopazno.

Pomilovanje. Ker se življenje hendikepiranih ljudi pogosto zdi življenje, ki ga ni vredno živeti, so hendikepirani ljudje deležni pomilovanja: Ljudje najpogosteje verjamejo, da izhaja usmiljenje iz človekove dobrote in ljubezni, in ne opazijo, da usmiljenje v zameno pogosto zahteva ponižnost in hvaležnost za nekaj, kar se za neprizadete smatra kot samoumevna pravica. Sporočilo pomilovanja je, da je samo en tip življenja v resnici človeka vredno življenje.

Racionalizacija prizadetosti. Ta zabrisuje individualne razlike med ljudmi, in ne upošteva družbenih posledic prizadetosti, t.j., da na izkušnjo hendikepa (torej družbene prikrajšanosti) vplivajo prav negativni odzivi okolja in da so razni primanjkljaji različno vrednoteni. Nekatere nesposobnosti ustvarjajo hendikep in druge ne. Prizadetost se nikoli ne nanaša zgolj na nesposobnost, da nečesa ne moremo opraviti, videti ali razumeti, temveč na družbene posledice, ki iz tega izhajajo.

Izogibanje in nelagodje. Neprizadeti ljudje se pogosto izogibajo fizičnega stika s prizadetimi in se vedejo drugače, ko pridejo v stik s človekom, ki je prizadet. Ljudje pogosto poudarjajo, da ne vedo, kako naj se vedejo, kaj naj rečejo itn. Robert Murphy, hendikepirani antropolog je iz lastnih izkušenj ugotovil, da so družbeni odnosi med prizadetimi in neprizadetimi napeti, mučni in problematični.

Zanikanje in ustvarjanje nevidnosti. Zanikanje ali ustvarjanje situacije, kjer prizadete osebe ni opaziti, je situacija gospostva. Neprizadeti si v vsakdanjem stiku s prizadetimi zaradi ideje, da je »normalno« tudi univerzalno, lahko privoščijo, da »ne opazijo« prizadete osebe. Ena od pojavnih oblik zanikanja je tudi molk; hendikepiranim je redko dana priložnost govoriti o sebi.

Zmanjševanje pomena. Poznamo odziv, ki je podoben tako racionalizaciji kot zanikanju: veliko ljudi trdi, »da je vsak človek na neki način prizadet, hendikepiran«. Podobne izjave slišimo tedaj, ko hendikepirani zahtevajo neodvisno življenje in jim strokovnjaki odgovorijo, da je »vsak človek na neki način odvisen od drugega«. Univerzalistične izjave: »vsi smo na neki način hendikepirani« in »vsi smo soodvisni« zmanjšujejo pomen izkušenj diskriminacije in minimalizirajo doživljanje odvisnosti v institucijah, od skrbnikov in strokovnih delavcev.

Pripisovanje odgovornosti in krivde za prizadetost. Ljudje pogosto krivijo prizadete same ali njihove družine za prizadetost: "Verjetno so zaslužili, da se jim je to zgodilo..." "le kaj so naredili v preteklosti..." Odgovornost za to, da veliko hendikepiranih internalizira negativna ravnanja okolice, je tako prenesena v prizadete same, ki postanejo glavni krivci za svoj slab položaj. Tako pripisovanje krivde in odgovornosti omogoča neprizadetim, da se ne ukvarjajo z lastnimi predsodki, nelagodjem in privilegiji, temveč jih odrinejo in prizadetim naložijo odgovornost za vsakdanje diskriminacije, ki jih doživljajo.

Strah. Prepričanje, da so prizadeti ljudje nepredvidljivi ali celo nevarni, je racionalizacija strahu pred drugačnostjo in posledica podob iz preteklosti, ko so hendikepirane ljudi primerjali z živalmi, njihove posebnosti pa so upodabljali tako, da so poudarjale njihovo »živalsko naravo.

Pokroviteljstvo. Veliko prizadetih vse življenje doživlja najrazličnejše izkušnje pokroviteljstva, saj se neprizadeti do njih pogosto vedejo kot do otrok, jih ogovarjajo samo z osebnim imenom, ne pa tudi s priimkom, in verjamejo, da človek z gibalno oviranostjo, slep ali gluha prav zaradi svoje fizične okvare ni tako inteligenčen kot neprizadeti in se zato ne more odločati sam.

Sovraštvo in nasilje. V razpravah o čustvenih odzivih neprizadetih ljudi je sovraštvo do prizadetih najbolj tabuizirana tema. Splošno sprejeto je, da hendikepirani ljudje zaradi svoje nemoči in prikrajšanosti v drugih ljudeh zbujajo predvsem ljubezen, pripravljenost za pomoč in sočutje. V resnici lahko najdemo najrazličnejše vrste sovražnega vedenja, ki je praviloma nevidno (v institucijah, kjer hendikepirane marsikdaj zanemarjajo, jim povzročajo fizične bolečine, jih spolno zlorablajo; v družinah, kjer jih zavračajo, zanemarjajo in drugače zlorablajo; v podjetjih ali pa v običajnih odnosih med nehendikepiranimi in hendikepiranimi). Pogosto je sovraštvo nevidno in nenamerno, in se kaže v tem, da ljudje, ki so priče zlorabam, ne reagirajo; ostanejo ravnodušni in brezbrizni in jih je strah, da bi se postavili po robu sovražnim dejanjem. Ne gre za to, da bi ljudje neposredno odobraval sovražna in nasilna dejanja, temveč pristajajo na način razmišljanja, ki se skriva za temi sovražnimi dejanji. Nasilje in sovraštvo se zelo često skrijeta tudi tako, da se birokratizirata v birokratsko institucionalnih postopkih (Zaviršek 2000: 80-95).

6.2 Institucionalizirani odzivi: študija primera

Kadar se individualni negativni odzivi ljudi do hendikepiranih s potekom časa na videz neopazno preselijo v birokratske postopke in ravnanja institucij, postanejo institucionalizirani odzivi/stališča in ob individualni psihološki razsežnosti privzamejo še sociološko dimenzijo. Institucionalizacija individualnih odzivov in stališč razumem kot proces, v katerem posamezniki, ki delajo v različnih institucijah (strokovnjaki, uradniki, politiki...), svoje

osebne odzive/stališča zlagoma vpletajo v postopke, dokumente in ravnanja teh institucij ob hkratni uporabi nevtralnih ali celo pozitivnih zakonskih določb.

Slepi se na svoji poklicni poti (in tudi že v času priprave nanjo) nujno soočajo in spopadajo tako z individualnimi kot institucionaliziranimi odzivi, ki se pogosto kažejo v obliki stereotipno negativnih predsodkov in stališč. V ta spopad odteka veliko dragocene energije na račun uspešnega usposabljanja in dela. Povedano bom ilustrirala s pomočjo študije primera, ki je bila opravljena s pomočjo odprtega intervjuja mlade raziskovalke, ki je oslepela v času priprave svoje magistrske naloge.

Slepota, paraliza in zmanjšana senzibilnost okončin so bili posledica vnetja možganov. Racionalno je sprejela dejstvo, da njeno raziskovalno delo na področju naravoslovja zaradi slepote ne bo več mogoče in da si bo morala pri hoji vse življenje pomagati z vozičkom. Pričela je iskati informacije o možnostih za spremembo poklicne kariere. Samoiniciativno je obiskala Center slepih in slabovidnih Škofja Loka, kjer so jo seznanili z oddelkom za rehabilitacijo in s storitvami, ki jih nudijo in bi prišle v poštev zanjo (opismenjevanje v brajici, učenje slepoprstnega tipkanja, usposabljanje za delo z računalnikom). Pri svojih 29-tih letih ni razmišljala o invalidski upokojitvi. Najprej je svojo prihodnost videla v pedagoškem delu, a so strokovnjaki Centra ugotovili, da je to neprimerna in za slepega popolnoma nerealna opcija. Inštitut ji je ponudil delovno mesto strokovne sodelavke v knjižnici, kjer bi s pomočjo informacijske tehnologije po svetovnem spletu spremljala stroko ter pripravljala gradiva za potrebe raziskovalcev na inštitutu. Delo bi lahko opravljala na domu. Tako ji je Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje kot delovnemu invalidu II. kategorije odobril pravico do poklicne rehabilitacije in adaptacije delovnega mesta. V Centru slepih in slabovidnih (CSS) Škofja Loka jo zaradi zasedenosti kapacitet niso mogli sprejeti. Po letu in pol čakanja ter po večkratnih vmesnih urgencah so ji namesto poklicne rehabilitacije ponudili prosto posteljo v domu za onemogle in ostarele slepe.

Kljub neverjetnemu šoku je ponovno pričela pogajanja za poklicno rehabilitacijo. Nazadnje je CSS pristal na izvajanje poklicne rehabilitacije, toda poleg učenja brajeve pisave in strojepisja je bila deležna še psiho-socialne obravnave na način, ki je bil v izrazitem konfliktu z njeno predstavo o sebi in svoji prihodnosti. Tako je kmalu prenehala obiskovati Center slepih in slabovidnih, saj v njem ob koncu leta 1996 še niso razpolagali s primerno

računalniško opremo in tudi še niso poučevali Windows-ov, kar bi omogočalo njeno usposabljanje za profesionalno delo na Inštitutu.

Protagonistka primera je na izbiro, nabavo in postavitev prilagojenega delovnega mesta na domu čakala nadaljnjih 8 mesecev. CSS je te svoje storitve izvedel avgusta 1997. Kmalu po začetku poklicnega usposabljanja septembra 1997 se je pokazalo, da je računalniški sistem nestabilen, da strojne in programske komponente niso kompatibilne ter da je usposobljenost inštruktorja šibka. Rehabilitantka je ugotovila, da se inštruktor Windows-ov šele uči in zato nima potrebnega znanja in izkušenj za svoje delo. Kritik, pripomb in predlogov rehabilitantke CSS ni sprejel, ampak je nanjo izvajal določen pritisk, naj se invalidsko upokoji, v kar pa ni pristala. CSS je bil mnenja, da rehabilitantka nagaja, ker se ni zmožna postaviti na realna tla in se sprijazniti s predlogom za invalidsko upokojitev.

V vsem tem času si je rehabilitantka nabrala že precej podatkov in vedenja o informacijski tehnologiji za slepe, zato je vedela, da je njena vizija o svoji poklicni prihodnosti realna in izvedljiva. Vedela je tudi, katere storitve in ukrepe v okviru poklicne rehabilitacije za to potrebuje, vendar Center njene potrebe in zahteve niti kadrovske niti tehnično ni mogel zadovoljiti. Ker so jo na Inštitutu močno podpirali, je Center nazadnje pogodbeno najel zunanjega sodelavca, ki ni bil strokovnjak za delo s slepimi, bil pa je elektrotehnik z nedokončanim študijem računalništva. Mladenič je prepoznal njene potrebe in zahteve, ter jo z zavzetim delom in preučevanjem možnosti informacijske tehnologije za slepe v grafičnem okolju Windows usposobil za delo strokovne sodelavke v knjižnici Inštituta. Skupaj sta ugotovila, da so nekateri kosi drage specialne opreme odveč, da pa bi za hitrejšo in kvalitetnejšo delo potrebovala sintetizator govora, ki ga strokovnjaki Centra niso vključili v seznam opreme za prilagoditev delovnega mesta. Po slabem letu je bilo potrebno zamenjati tudi računalnik, saj prvotni ni ustrežal njenim potrebam. Pravica do prilagoditve delovnega mesta je bila že izkoriščena, zato so ji dodatno opremo kupili na Inštitutu, nepotrebne komponente pa podarili kot donacijo Društvu slepih iz Ljubljane. Danes je protagonistka tega primera še vedno zaposlena na Inštitutu kot strokovna sodelavka v knjižnici. Časopis Dnevnik je 15. decembra 2003 objavil članek, v katerem hendikepirana inženirka pripoveduje takole:

Bila sem prva v Sloveniji, ki sem delala z Windowsi za slepe, zato je prihajalo do velikih težav. Programa smo se morali naučiti vsi, saj ga tudi strokovnjaki še niso

poznali. Glavna ovira je bila, da sem jih morala ves čas prepričevati, da to zmorem, in dokazovati svoje sposobnosti. To je bilo zelo moteče, podcenjevalno in žaljivo. Za marsikatero težavo sem bila kriva jaz, čeprav je šlo v resnici za tehnično motnjo (Primožič Sonja 2003: "Moram tvegati". Ljubljana Dnevnik 15.12.2003: 12).

Študija opisanega primera kaže na negativna stališča do slepote, ki so institucionalizirana: najprej gre za dvojne vrednote v pričakovanjih. Mlada raziskovalka, ki se ji je zgodil hendikep, kar naenkrat ne sme več imeti pričakovanj v zvezi s poklicnim življenjem, ki ji bi prinašalo socialno in ekonomsko neodvisnost ter želeno kvaliteto življenja. Ker je tudi po nastanku hendikepa njena osebna integriteta v bistvu ostala enaka, je v skladu s tem iskala načine za zadovoljevanje svojih potreb na drugačen način in pri tem pričakovala pomoč stroke. Strokovna institucija za usposabljanje slepih na tak izziv, kot ga je predstavljala mlada raziskovalka, očitno ni bila pripravljena. Pričakovanja in zahteve slepih, ki so družbeno konstruirane in družbeno nadzirane in zato predvidljive, običajno niso tako visoke. Namesto prizadevanj za profesionalno rešitev opisanega problema, si je strokovna institucija prizadevala "zbiti" pričakovanja rehabilitantke in temu ustrezno spremeniti njeno osebno identiteto. Če bi institucija v tem uspela in bi mlado hendikepirano inženirko kot invalidsko upokojenko "pospravila" v dom za onemogle in ostarele slepe, bi bil problem za družbo zadovoljivo in celo strokovno rešen, za konkretno človeško bitje pa bi bila to socialna in duhovna smrt.

Nadalje sta iz primera razvidna izogibanje in nelagodje z elementi zanikanja, kar dokazuje dejstvo, da je CSS kot edina pristojna institucija za poklicno usposabljanje slepih v Sloveniji z izgovorom prezasedenosti kar leto in pol odlašala s pričetkom poklicne rehabilitacije. Ker so bile zahteve in pričakovanja slepe inženirke večje od strokovnih in izvajalskih sposobnosti rehabilitacijske ustanove, se je ustanova znašla v nelagodni situaciji, ki jo je blažila z odlašanjem pričetka poklicne rehabilitacije. Tako dolgotrajno izogibanje pa že vsebuje elemente zanikanja oz. ustvarjanje situacije nevidnosti problema, v središču katerega lebdi negotova usoda konkretnega hendikepiranega človeka.

Prav tako lahko v študiji primera najdemo izrazito pokroviteljska stališča in stališča pripisovanja krivde rehabilitacijske ustanove, ki svojo lastno šibkost zakriva z pokroviteljskim nastopom napram hendikepiranemu, ki mu pripisuje krivdo za težave in mu svoje koncepte vceplja kot edino pravilne, možne in najbolj koristne za hendikepiranega. Pri

tem se sklicuje na stroko, ki pa je, kot dokazuje primer, “okužena”, ker je privzela negativna stališča doslepote oz. hendikepa sploh. Rehabilitantka je večkrat ustno in pisno opozorila Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje kot financerja rehabilitacije na strokovno sporno koncepcijo in izvedbo rehabilitacije, na kar je Zavod reagiral z odgovorom, da ZPIZ nima strokovnih kompetenc za rehabilitacijo slepih in da je za to edina pristojna institucija CSS Škofja Loka.

Preučevani primer nakazuje tudi strukturno pogojeno nesorazmerje moči in vpliva med hendikepiranim posameznikom in javno institucionalno sfero. Strukturna dimenzija družbenega položaja invalida je še jasneje vidna v študiji naslednjega primera.

6.3 Škodljiva praksa

Študija naslednjega primera je bila opravljena z metodo preučevanja dokumentov in osebnega pričevanja. V njem se kaže več vidikov družbene oviranosti slepega akterja, ki želi delovati na trgu dela. Gre za situacijo, kjer imajo prevladujoč vpliv na rehabilitacijo/usposabljanje in zaposlitev slepega managerji javne in profitne sfere. Iz primera je razvidna strukturna pogojenost deprivilegiranega položaja slepih na trgu dela. Primer v grobem povzemam in ga umeščam v dogajanja na trgu dela po osamosvojitvi Slovenije.

V 90-tih letih prejšnjega stoletja so zaradi politično-gospodarskih in tehnoloških sprememb slepi telefonisti v Sloveniji hitro izgubljali zaposlitev. Scenarij prekvalifikacij v druge poklice zanje ni bil predviden. Nekateri so uspeli pridobiti status delovnega invalida I. kategorije in se upokojili, večina pa jih je pristala na zavodu za zaposlovanje. Po preteku pravice do nadomestila za brezposelnost so ostali povsem brez lastnih sredstev za preživljanje in praviloma zapadli v dolgotrajno brezposelnost. Primer pokaže, da lastna prizadevanja, osebne sposobnosti in motiviranost slepega akterja niso dovolj za uspeh na trgu dela.

Na pobudo slepe telefonistke je bil v soglasju z direktorjem podjetja, kjer je bila zaposlena, zanj izdelan program prekvalifikacije za delo v kadrovski službi. Program je strokovno verificirala rehabilitacijska ustanova (Center za rehabilitacijo invalidov Celje), nato ga je potrdil in v 80% financiral Zavod RS za zaposlovanje (Zavod). Program je zajemal:

računalniško usposabljanje, adaptacijo delovnega mesta, pridobivanje teoretičnih in praktičnih strokovnih znanj na delovnem mestu in formalno dokvalifikacijo (pridobitev VII. stopnje strokovne usposobljenosti) Na osnovi takrat veljavnega 46. člena Zakona o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti¹⁰ je Zavod v okviru programa za ohranjanje zaposlitev trajno presežnih delavcev delodajalcu dodelil nepovratna sredstva za prekvalifikacijo ali dokvalifikacijo, usposabljanje in izobraževanje trajno presežne delavke – invalidke v višini 3.650.402 SIT. Po izvedeni prvi fazi programa (računalniško usposabljanje, finančno ovrednoteno na cca. 600.000 SIT) se je prekvalifikacija ustavila, čeprav je Zavod delodajalcu na njegovo posebno prošnjo že izplačal vsa odobrena sredstva. Delodajalec za realizacijo naslednjih faz programa ni bil zainteresiran. Delavko, ki je bila zaradi bolezni v tistem času pri Zavodu za pokojninsko in invalidsko zavarovanje (ZPIZ) v postopku ocenitve delazmožnosti za opravljanje svojega dela na delovnem mestu telefonistke, je razporedil na čakanje do predvidene ZPIZ-ove odobritve poklicne rehabilitacije za usposobitev za drugo ustrezno delo. ZPIZ-u je delodajalec predložil enak program usposabljanja kakor ga je že odobril in sfinanciral Zavod RS za zaposlovanje (izvzeta je bila dokvalifikacija na fakulteti). Na ugovarjanje delavke, ki je smatrala, da je potrebno izvesti že pričet in tudi že plačan program in nato ugotoviti, ali je dodatno usposabljanje še potrebno, niti podjetje niti Zavod za zaposlovanje nista odreagirala. Tudi ZPIZ pripomb delavke in pisnih dokazil o že opravljenem usposabljanju pri odločitvi ni upošteval. Odobril je še en program usposabljanja, ki je bil po obsegu in kvaliteti ožji, cenovno dražji od prvega, časovno raztegnjen od treh na 24 mesecev, po vsebini pa enak segmentu programa prekvalifikacije, ki ga je že absolvirala iz naslova Zavoda RS za zaposlovanje. Rezultati primerjave uradnih dokumentov obeh programov¹¹ so prikazani s preglednicama 6.1 »Primerjava vsebinskih sklopov obeh programov« in 6.2 »Primerjava načrtov adaptacije delovnega mesta«¹².

¹⁰ (Ur. l. RS, št. 5/91, 12/92, 71/93 in 38/94)

¹¹ Prvi program je program, odobren s strani Zavoda RS za zaposlovanje. Drugi program je program, ki ga je nato odobril Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje.

¹² Preglednici 6.1 in 6.2 prikazujeta primerjavo naslednjih dveh dokumentov: 1. Predlog usposabljanja na prilagojeni računalniški opremi, predvidenih stroškov in seznam prilagojene opreme za invalidno osebo. Center slepih in slabovidnih, Škofja Loka, 1997 in 2. Predlog za rehabilitacijo in adaptacijo delovnega mesta Zveza: št.: I – 995457. Center slepih in slabovidnih, Škofja Loka, 2000 .

Preglednica 6.1: Primerjava vsebinskih sklopov obeh programov

Primerjava vsebinskih sklopov obeh programov	
Prvi program	Drugi program
	Osnove delovanja računalnika
Jaws for windows	Jaws for Windows
Operacijski sistem Windows	Okolje Windows
Braillova vrstica	Braillova vrstica
Delo z Raziskovalcem	Raziskovalec
Urejevalnik besedil Winword	Word
OCR-Recognita	Sistem za razpoznavo grafične pisave - program Recognita
Delo s preglednicami – Excel	Excel
Internet, elektronska pošta, fax sporočila	elektronska pošta in internet
Kadrovska evidenca	Kadrovska evidenca

Preglednica 6.2: Primerjava načrtov adaptacije delovnega mesta

Primerjava načrtov adaptacije delovnega mesta	
Program ZRSZ	Program ZPIZ
Strojna oprema	
Osebni računalnik	Osebni računalnik
Braillova vrstica	Braillova vrstica
Scanner	Scanner
Sintetizator govora	Sintetizator govora
Braillov tiskalnik	Braillov tiskalnik
Navadni tiskalnik	
Modem	Modem
Programska oprema	
Okolje Windows	Okolje Windows
Microsoft Office	Microsoft Office
JFW – Jaws for Windows	JFW – Jaws for Windows
OCR program – Recognita	OCR program – Recognita

Semantična analiza besednih zvez, s katerimi se v navedenih dokumentih označujeta programa računalniškega usposabljanja: “osnovno usposabljanje” in “računalniško opismenjevanje”, kaže na to, da gre v obeh primerih za usposabljanje na začetni zahtevnostni ravni. Podrobna primerjava vsebin programov, prikazana v prilogi A: “Podrobna primerjava vsebin obeh programov”, to potrjuje in dopušča sklep, da sta programa vsebinsko primerljiva.

Vsebinska in časovna primerjava dokumentacije, povezane z obema programoma, pokaže še nekaj zanimivih dejstev. 26.1.1999 je Srednja šola Centra slepih in slabovidnih v Škofji Loki izdala Poročilo o individualnem računalniškem usposabljanju, v katerem med drugim piše, da je usposabljanje potekalo uspešno in da ob zaključku znanje kandidatke obsega nivo znanja povprečnega videčega uporabnika. 10.7.2000 je ista ustanova za isto osebo v „Predlogu za rehabilitacijo in adaptacijo delovnega mesta Zveza: št.: I – 995457“ zapisala: “Zavarovanko, pri kateri je bila ugotovljena tretja kategorija invalidnosti, smo opravili strokovni razgovor in se seznanili z njenimi predhodnimi znanji, ki so pomembna osnova za določitev obsega in vsebine funkcionalnega usposabljanja na prilagojeni računalniški opremi za slepe osebe. Zavarovanka je slepa, obvlada strojepis kot vnos podatkov in brajico”.

Na moje vprašanje, zakaj je Center slepih in slabovidnih predlagal enak program, kot ga je kandidatka že opravila in zakaj pri oceni vstopnih parametrov v program računalniškega usposabljanja strokovnjaki CSS niso ugotovili znanj, ki jih je kandidatka predhodno osvojila prav v Centru slepih Škofja Loka, je takratna ravnateljica Mirjana Hafnar odgovorila, da je bil to pač odgovor na zahteve naročnika in da se v podrobnosti in ozadje zadeve niso spuščali. Zanimalo me je, kdo je bil naročnik izdelave programa za poklicno rehabilitacijo glede na to, da je bila odločba o priznanju zavarovankinih pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja izdana več kot 2 meseca kasneje (šele septembra 2000). “Poklical me je direktor podjetja”, je povedala Hafnarjeva.

Delavka se ni strinjala s tako obravnavo in se je najprej pritožila na Sklep o razporeditvi med zaposlitvijo zaradi čakanja na poklicno rehabilitacijo iz naslova ZPIZ- in potem zahtevala še varstvo pravic pred sodiščem. Zaradi nestrinjanja s podvajanjem poklicnega usposabljanja zavarovanka po priznanju III. kategorije invalidnosti inn odobritvi poklicne rehabilitacije ni podpisala tristranske Pogodbe o poklicni rehabilitaciji in zaposlitvi, ki sta ji jo ponudila v podpis ZPIZ in delodajalec, ker bi to zanj pomenilo obveznost dvoletnega usposabljanja za enake programske vsebine, ki jih je pred tem že osvojila v bistveno krajšem času (treh

mesecev). Kljub temu ji je ZPIZ pričel izplačevati nadomestilo plače za čas poklicne rehabilitacije, ki se niti formalno niti dejansko ni izvajala.

Raziskati je bilo potrebno še vprašanje, na osnovi česa je ZPIZ zavarovanki pričel izplačevati nadomestilo plače, če tristranska pogodba o poklicni rehabilitaciji, ki po zakonu določa način, pričetek in trajanje poklicne rehabilitacije, s strani nosilke pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja ni bila podpisana in je bila zato pogodba neveljavna. V odločbi ZPIZ-a št. I 995457 z dne 26.07.2002 je zapisano: „Glede na to, da je delodajalec dne 20.10.2000 pisno obvestil Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, da bo zavarovanka dne 1.11.2000 nastopila poklicno rehabilitacijo, je bilo zavarovanki z odločbo št. 995457 z dne 23.10.2000, priznano in odmerjeno nadomestilo plače za čas poklicne rehabilitacije“.

Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju pravi, da se način, pričetek in trajanje poklicne rehabilitacije določijo s posebno tristransko pogodbo. Kot kažejo dokumenti, je ZPIZ-u v nasprotju s formalnimi pravili za izdajo odločbe v tem primeru zadostoval zgolj navaden dopis delodajalca

V sredini leta 2001 je na vztrajanje delavke Zavod RS za zaposlovanje opravil notranji nadzor izvajanja programa prekvalifikacije in na tej osnovi delodajalcu naslovil Poziv za odpravo ugotovljenih kršitev Pogodbenih obveznosti o sofinanciranju za prekvalifikacijo ali dokvalifikacijo, usposabljanje in izobraževanje presežnega delavca – invalida:

V skladu z ugotovitvami Službe za nadzor, ki je pri vas opravila nadzor v zvezi z izpolnjevanjem določil Pogodbe o sofinanciranju dela stroškov za prekvalifikacijo ali dokvalifikacijo, usposabljanje in izobraževanje presežnega delavca - invalida, št. 516-9/98, vas pozivamo, da nam najkasneje do 20. julija 2001 dostavite nesporna dokazila o izpolnjevanju pogodbenih obveznosti, za katere je bilo v postopku nadzora ugotovljeno, da so bile kršene, in sicer:

- da ste delavk na katero se pogodba nanaša, financirali stroške študija, kot ste se za to zavezali s potrjenim programom, na osnovi katerega ste prejeli namenska sredstva iz zgoraj citirane pogodbe (2. alineja 3. člena pogodbe),*
- da ste zanjo nabavili strojno in programsko računalniško opremo v skladu s programom prekvalifikacije, ki ste ga predložili vlogi za sofinanciranje stroškov za*

prekvalifikacijo ali dokvalifikacijo, usposabljanje in izobraževanje presežnega delavca - invalida in ga je za vas izdelal Center slepih in slabovidnih, Škofja Loka, - da je delavka prerazporejena na dela v kadrovske službe (2001 Poziv za odpravo ugotovljenih kršitev pogodbenih obveznosti. Ljubljana: Zavod RS za zaposlovanje).

Dokazi Zavodu nikoli niso bili predloženi. Inšpektorat dela, na katerega se je delavka obrnila že večkrat pred tem, ni opazil nobenih kršitev. Predstojnik Inšpektorata RS za delo je v svojem odgovoru z dne 18.4.2001 zapisal:

Inšpektorica na podlagi opravljenega inšpekcijskega pregleda meni, da delodajalec ni kršil predpisov o delovnih razmerjih s tem, ko Vas ni razporedil na delovno mesto vodje kadrovske službe. Za takšno razporeditev niso izpolnjeni pogoji, ker za enkrat nimate ustrezne stopnje strokovne izobrazbe, opravljene usposobitve za delo s prilagojeno računalniško opremo pa po presoji inšpektorice ni mogoče šteti za pridobitev ustrezne stopnje izobrazbe.

Delodajalec izpolnjuje svoje obveznosti po pogodbi o poklicni rehabilitaciji in zaposlitvi, ki je sami niste podpisali. Pravica do poklicne rehabilitacije je pravica po predpisih zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, po 101. in 107. členu katerega se je delovni invalid s pridobljeno pravico do poklicne rehabilitacije dolžan usposabljanje za ustrezno delo in je dolžan nastopiti poklicno rehabilitacijo.

Strokovna vprašanja v zvezi z ustreznostjo programa prekvalifikacije, dokvalifikacije, usposabljanja in izobraževanja delavcev invalidov in programa poklicne rehabilitacije ter postopki v zvezi s tem, kakor tudi poraba sredstev v te namene, so izven pooblastila inšpektorja za delo in o njih ne more presojati in odločati (2001 Stroj d.o.o. – odgovor. Ljubljana: Inšpektorat RS za delo).

Iz primera je razvidno, da se na ustavno varovano sistemsko pravico invalidov do usposabljanja za delo vežejo interesi tako profitne kot tudi javne sfere. S pozicije svoje moči in vpliva akterji teh sfer delujejo na nosilca pravic, ki je – kot vidimo iz primera – v teh odnosih v neenakopravnem položaju. Z njegovo pravico takorekoč razpolagajo drugi. Skromna pravna sredstva, ki jih ima invalid v tem primeru na voljo za varovanje svoje pravice do poklicne rehabilitacije, inšpektor dela ne spoštuje. Tako inšpekcija dela ne ugotovi, da je izvajanje poklicne rehabilitacije brez podpisane pogodbe nezakonito, namesto tega svari invalida, da se je dolžan usposabljanje. Vprašanje je, zakaj se inšpektor ni odločil, da

bi pridobil objektivno strokovno mnenje o tem, ali je invalidovo nestrinjanje s podvajanjem programov upravičeno.

Analiza upravno-pravnih postopkov v zvezi s primerom kaže, da gre za dominacijo interesov javne in profitne sfere nad invalidnim posameznikom in za invalidovo odvisnost od njiju. Dolgotrajna, praviloma neproduktivna ter zato zelo draga usposabljanja invalidov, ki so često sama sebi namen, gredo v korist delodajalcev in izvajalcev usposabljanja ter v škodo invalidov kot nosilcev pravic in v škodo javnega denarja. Če pa invalidni posameznik zavrne, kar mu je ponujano (vsiljevano), tvega, da po pravilu „take or leave“ izgubi vse. To je pokazal tudi končni izid obravnavanega primera, ki se je po dolgotrajnih sodnih postopkih proti izplačilu določene denarne odškodnine invalidu končal s sporazumno prekinitvijo delovnega razmerja.

7 TEŽAVNO USPOSABLJANJE SLEPIH

7.1 Izobrazba - predpogoj za uspeh na trgu dela

Vstop in delovanje slepih na trgu dela se bosta v Sloveniji po Zakonu o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov¹³ v glavnem vršila preko t.i. podpornih in zaščitnih zaposlitev za invalide. To so delovna mesta, ki jih je delodajalec dolžan opredeliti kot taka in jih predvideti v aktu o sistematizaciji delovnih mest. Po Zakonu taka delovna mesta prinašajo sistemske olajšave in ugodnosti tako delodajalcem kot na teh delovnih mestih zaposlenim invalidom. Glede na dosedanje prakso usposabljanja in zaposlovanja slepih in zlasti glede na trenutne trende in značilnosti na trgu dela sploh je sklepati, da bodo zaščitna in podporna delovna mesta za invalide neke vrste socialna delovna mesta najnižjih plačilnih razredov na dnu zaposlitvene lestvice. Za zasedbo boljših zaposlitev pa je tudi pri slepih prvi predpogoj visoka in kvalitetna izobrazba na zanje primernih delovnih področjih.

Standardizacija in homogenizacija dela in postopkov ter nagel tehnološki razvoj sploh, kar vse prinaša informacijska tehnologija, povzročajo, da ozko specializirano usposabljanje slepih za točno določeno delovno mesto (npr. telefonist) v sodobnosti izgublja svoj pomen, povečuje pa se tudi pri slepih vloga standardiziranega usposabljanja, kakršnega zagotavlja splošni izobraževalni sistem.

Vpliv izobrazbe na družbeni status posameznika v moderni družbi izpostavljajo mnogi avtorji. »V modernih družbah, ki temeljijo na znanju, so kognitivne sposobnosti in spretnosti odločilne pri spoprijemanju z novim, pogosto kompjuteriziranim okoljem in naglimi tehnološkimi spremembami. ...Razlike v socialnem položaju in dohodku temeljijo na tehničnih kvalifikacijah in visoki izobrazbi...« (Bell 1973 v Ivančič 1999: 194). »Dostop do velikega števila položajev na postindustrijskem trgu dela bo čedalje bolj odvisen od dokazil o izobrazbi. Ljudje brez formalnih kvalifikacij ali z neustreznimi formalnimi kvalifikacijami

¹³ Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov - ZZRZI (Uradni list RS, št. 63/04 z dne 10.6.2004) in Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov - ZZRZI-A (Uradni list RS, št. 78/05 z dne 29.7.2005).

bodo izključeni iz konkurence za boljša delovna mesta in brez možnosti napredovanja...« (Esping-Andersen 1993 v Ivančič 1999: 194).

Ob upoštevanju splošnih socioloških dejstev in predvidevanj se slepim zastavlja vprašanje o dostopu do standardiziranega formalnega znanja in kvalifikacij, ki jih nudi in podeljuje (tako javni kot vse bolj tudi zasebni) izobraževalni sistem in ga neizogibno terja čas.

Posledica skozi vso zgodovino marginaliziranega položaja slepih je, da "capljajo" za razvojem, pravi Luj Šprohar, (2004). Mnogi se strinjajo, da je informatizacija dela in življenja danes za slepe velika priložnost za enakovrednejšo participacijo v družbi; znanje in tehnologija bi to vsekakor omogočali. Toda tehnološki napredek sam po sebi ni zadosten pogoj za tako informacijsko družbo, ki bi bila dostopna vsem državljanom. Velikega pomena je zato dejavnik osveščanja za zagotavljanje okolja, ki bo tehnološko možno in ekonomsko učinkovito (Stephanidis in Emiliani 1999 v Tabaj 2001).

V modernem času je vse manj naravnih/nujnih razlogov, da bi slepi morali »capljati« za razvojem, obstajajo pa kulturno-civilizacijski, individualno-psihološki, morda ekonomski in politični, ki pa jih znanje in tehnologija ne razrešujeta sama po sebi. Prav dostop do znanja in tehnologije je tisto kompleksno družbeno vprašanje v domeni oblastnih struktur in politik, od katerega je bistveno odvisen prihodnji družbeni status slepih, seveda pa ne le njih.

7.2 Vključevanje slepih v redno izobraževanje

Izobrazba bistveno določa izhodiščne možnosti akterjev za uspeh na trgu dela. Postavlja se vprašanje, kakšne možnosti izobraževanja in poklicnega usposabljanja imajo slepi, saj v tržnih razmerah in po uveljavitvi nove delovne zakonodaje slepi v Sloveniji niso več deležni posebnega, varovanega statusa na trgu dela. Segregirano izobraževanje in ozko specializirano poklicno usposabljanje slepih v posebnih institucijah ni več aktualno, izobraževanje slepih v rednih programih pa je povezano z mnogimi problemi.

Primerjalnih študij o možnosti izobraževanja in poklicnega usposabljanja slepih v primerjavi z videčimi v Sloveniji ni zaslediti, vendar je z veliko gotovostjo vseeno moč zapisati, da te

možnosti niso primerljive. Največji problemi pri izobraževanju in poklicnem usposabljanju slepih so: (ne)dostopnost učnega gradiva, splošna dominacija vizualnih metod in tehnik poučevanja, nezadostna usposobljenost učiteljev, pomanjkanje podpornih storitev (npr. izdelovanje univerzalnih učil in učnih pripomočkov).

Če Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami v formalno pravnem smislu vendarle pomeni pomemben korak v smeri izenačevanja možnosti izobraževanja in poklicnega usposabljanja slepih, pa je praksa dokaj nebogljen. V eni od slovenskih gimnazij, ki jo obiskuje slepi dijak, profesorica matematike pravi: »Vključevanje dijakov s posebnimi potrebami v redni pouk se mi zdi zelo dobro. Škoda le, da tisti, ki so dali ta predlog, niso poskrbeli tudi za usposabljanje učiteljev za tako delo. Prepuščeni smo bili sami sebi in svoji iznajdljivosti«.

O poučevanju slepega učenca dijakova razredničarka pojasnjuje:

Za učitelja torej pomeni predvsem drugačne načine in metode dela ter pripomočke (namesto slik je na primer bolje uporabljati predmete, saj si jih lahko ogledajo tako videči kot slepi dijak). Dijak s posebnimi potrebami pa potrebuje tudi nekaj dodatne individualne pomoči. Nekaj mu je lahko nudi že njegov mobilni pedagog, ker pa ni strokovnjak za vse šolske predmete, mu pri nekaterih lahko pomaga le učitelj sam. Za poučevanje slepega dijaka učitelj kot način učenja ne more uporabljati ničesar vidnega – kazanja na predmete, posnemanja ... Pri razlagi mora paziti predvsem na to, da namesto tega dejanja in predmete čim bolj natančno ubesedi (Cergoj in drugi 2003 Pripomočki za poučevanje slepega dijaka v gimnaziji: 2).

Zanimiva in za področje izobraževanja in poklicnega usposabljanja slepih razvojno dragocena so pričevanja o izkušnjah dijakove profesorice geografije:

...V veliko pomoč pri osvajanju številnih geografskih pojmov so bili plastični modeli reliefnih oblik, procesov in geografskih pojmov, izdelani v termo-vakuumske tehniki. Postopek izdelave teh modelov je zelo zamuden in zahteven, saj je potrebno za vsak model prej izdelati matrico in jo s pomočjo posebnega stroja odtisniti v plastično folijo, v kateri se trajno ohrani. S to metodo lahko izdelamo več enakih modelov. Če

model še ustrezno pobarvamo in dodamo napise v običajni pisavi, lahko postane odličen pripomoček tudi za videče dijake...

...Nekatere reliefne oblike smo izdelali v času pouka ob koncu spoznavanja tipov reliefa, kot utrjevanje poznavanja reliefnih oblik. Vsi dijaki v razredu so dobili kepo gline in nekaj modelirk. Zaščitili smo mize, potem pa si je vsak izbral neko reliefno obliko in jo oblikoval v glini (npr. kraško polje, vrtačo, kanjon, ledeniško dolino, klifno obalo, ipd.) Najboljše modele je potem slepi dijak uporabil za utrjevanje svojega znanja in predstav.« (Cergoj in drugi 2003 Pripomočki za poučevanje slepega dijaka v gimnaziji: 14).

Kvaliteta izobraževanja slepih v rednih programih je – kot kaže primer – danes v glavnem še vedno odvisna od dobre volje, osebne zavzetosti in inovativnosti posameznih učiteljev. Izobraževalno okolje, v katerem se znajde slepi, v praksi vselej ni tako vzpodbudno, kot prikazuje opisani primer dobre prakse¹⁴. Učitelji se pritožujejo, da je okrog slepega precej dodatnega dela, ki ga nihče ne plača. Pritožujejo se tudi nekateri izmed staršev, ki menijo, da slepi učenec otežuje in komplicira šolsko delo in splošno vzdušje v razredu, zaradi česar »zdravi« učenci slabše napredujejo ter da tak učenec zato sodi v posebni zavod. Taka stališča ustvarjajo negativni odnos okolja do slepega sošolca, kar slepi čuti kot nesproščeno, stresno situacijo, ki ne zagotavlja pogojev za njegovo normalno delovanje in razvoj.

Praksa tako pogosto potrjuje socialno teorijo hendikepa, ki dokazuje, da družbena prikrajšanost/hendikep nastaja ppod vplivom nespodbudnega okolja. Fizične poškodovanosti (impairments) kot omejitve v fizičnem, senzornem ali mentalnem funkcioniranju posameznika postanejo moteče in za akterja onesposablajoče samo v določenih okoliščinah (Oliver & Barnes 1993 v Nastran 2000). Gre za to, ali družbeno okolje predvideva, priznava, spoštuje in upošteva posameznikovo fizično, senzorno oziroma mentalno poškodovanost kot enakovredno življensko alternativo ali jo zanika.

¹⁴ Zavod sv. Stanislava, Škofijska klasična gimnazija, Štula 23 v Ljubljani je avgusta 2003 izdal brošuro z naslovom Pripomočki za poučevanje slepega dijaka v gimnaziji. Članke za brošuro so pripravili: Barbara Cergolj, Barbara Gorišek, Marina Rugelj, Marjeta Hočevar in Luka Planinc. Dijakova razredničarka je zapisala, da je namen besedila ponuditi razrednikom in učiteljem, ki se bodo prvič srečali s slepim ali slabovidnim dijakom v šoli, vsaj nekaj osnovnih odgovorov na vprašanja, ki se ob tem porajajo. Zanimivo pri tem je, da gre za edinstven priročnik o poučevanju slepega dijaka v redni šoli, ki pa ga niso spisali strokovnjaki za poučevanje slepih (tiflopedagogi), marveč redni učitelji, ki so se morali soočiti s problemom pri svojem običajnem pedagoškem delu.

O enakih možnostih na področju izobraževanja in usposabljanja za plačano delo ter na področju zaposlovanja slepih ni realno govoriti, ker teh možnosti kratko malo ni mogoče izenačiti; lahko pa bi se za slepe v marsičem izboljšale! Kot ilustracijo zapisanemu navajam izpoved mlade slepe ženske iz naslednega raziskanega primera:

...Ne bom pozabila občutka, ki me je ob koncu srednje šole, ko se je bilo potrebno odločati za nadaljnji študij, obšel v nekem trenutku. V sebi sem jasno začutila željo, da bi na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo želela študirati dramsko igro. Izkazovala sem nagib, imela sem nekaj izkušenj in talent. Iz razpisne dokumentacije pa mi je bilo takoj jasno, da moram svoje želje pokopati. Pogoj popolnega vida je bil seveda neizpolnjen. Nadaljnjih misli, pogovorov na to temo si nisem mogla privoščiti, kaj šele, da bi razmišljala o sprejemnem izpitu. In kaj se mi zdi danes tako spornega ob morda logičnih zahtevah za omenjeni študij: nikakor ne trdim, da sta vid in sluh nepomembna v igralskem poklicu, toda, če sem kot ljubiteljska igralka lahko dosegala velike uspehe, zakaj jih ne bi mogla doživljati tudi kot profesionalna igralka. Zakaj mi je bilo onemogočeno, in temu je tako še danes v družbi, ki deklarativno velja za družbo enakih možnosti, pridobivati znanje na tej akademiji? V naprednejših družbah temu ni tako. Saj bi bila kasneje skupaj z drugimi kolegi prav tako vržena na trg in ta bi me postavil na mesto, ki bi mi pripadalo. Lahko bi bil moj položaj prav nezavidljiv, obstajajo pa tudi možnosti, da bi si lahko npr. kot svobodnjakinja služila kruh, če bi bilo moje delo seveda kvalitetno opravljeno. Kot zanimivost naj povem, da so se slepi na vzhodu v daljni preteklosti pogosto preživljali kot pripovedovalci zgodb. Najbrž jih ljudje niso poslušali zgolj iz usmiljenja, vrljivosti ali atraktivnosti. In če sem si v določeni meri kot ljubiteljska igralka tudi sama lahko prislužila nekaj tolarjev, potem bi si jih najbrž še lažje, če bi bilo moje delo podkrepljeno z več znanja in izkušenj...

...Zdi se mi, da bi podobna logika morala veljati za vse poklice. To bi nas sililo k izvirnosti, poglobljanju znanja, povečanju občutka odgovornosti za lastno življenje in iskanju področij, na katerih smo lahko zares uspešni. Želim si, da bi oboji, tako družba kot hendikepirani sami, zmogli korake približevanja in odprtosti. Odgovornost za to, v to sem prepričana, pripada obema stranema (Pavšič M. in drugi 2006: 25-28).

8. MOŽNOSTI ZA SLEPE NA SLOVENSKEM TRGU DELA

Pri premišljevanju o možnostih za slepe na trgu dela je potrebno upoštevati slepega ponudnika delovne sile, kakor je bilo prikazano v poglavju 3.4. Slepí je lahko uspešen na tistih delovnih področjih in v tistih poklicih oziroma na tistih konkretnih delovnih mestih, kjer lahko z aktiviranjem ostale senzorne opreme in s pomočjo tehnoloških rešitev zajame dovolj podatkov in informacij, ki so potrebni kot delovni vložki. Nedvomno so te možnosti danes večje kot kdaj prej v preteklosti. Podatkov o trenutni poklicni sliki zaposlenih slepih v Sloveniji ni bilo moč najti, zato so v tabeli 8.1 prikazana delovna področja in poklici, v katerih so se najboj številčno zaposlovali slepi in močno slabovidni na Bavarskem od leta 1999 do 2002.

Preglednica 8.1: Podatki o poklicni situaciji slepih in močno slabovidnih na Bavarskem

Poklici	2002	2001	2000	1999
Maserji/fizioterapevti	291	292	258	291
Rokodelci	41	44	106	75
Delavnica za invalide	62	56	48	3
Delavci v industriji	35	45	51	45
Poklici v telekomunikacijah	306	309	333	354
Pisarski poklici	129	150	145	147
Zaposleni v upravi	157	167	151	146
Poklici v informatiki, programerji	40	45	39	38
Akademiki	70	89	82	75
Glasbeniki	33	32	31	33
Uglaševalci klavirjev	8	8	7	8
Ostali poklici	72	53	41	39
Skupaj:	1244	1252	1292	1254

Vir: (2005) Odlomek iz poslovnega poročila Bavarske zveze slepih in slabovidnih v letu 2002. Maribor, Medobčinsko društvo slepih in slabovidnih Maribor.

Nedvomno izjemno pomembni dejavniki, ki vplivajo na spreminjanje možnosti zaposlovanja slepih (in zaposlovanja sploh) so: dosežki znanosti in tehnologije, izidi kulturno civilizacijskega razvoja ter značilnosti odnosov v družbi in ekonomiji. Vsi dejavniki se prepletajo in so v nenehni medsebojni interakciji.

8.1 Dosežki znanosti in tehnologije

V tretjem poglavju sem obravnavala slepega akterja z vidika njegove kadrovske relevance za trg dela ter vlogo tehnologije pri tem. Opisala sem tudi digitalni razkorak, ki slepe, kot eno marginaliziranih družbenih skupin, močno zadeva. Realizacija možnosti, ki jih sodobni dosežki znanstvenega in tehnološkega razvoja ponujajo za kompenzacijo izgube vida, se v praksi zakomplicira na več mestih in ravneh, kar so delno pokazale tudi študije primerov v predhodnih poglavjih. Slepí tako nimajo enakih možnosti usposabljanja za uporabo informacijskih in komunikacijskih sredstev. Nimajo enakega dostopa do naprednih tehnoloških rešitev, ker so predrage. Tam, kjer status invalida prinaša tudi sistemsko upravičenost do tehničnih pripomočkov in usposabljanja, se lahko vpletejo kvazi strokovni interesi rehabilitacijskih in drugih institucij za slepe, ki so pogosto tudi dobavitelji opreme ali v tesni povezavi z njimi. Tako smo bili priče neoptimalnemu nakupovanju nepotrebne opreme in neupravičenemu zavlačevanju in podaljševanju sicer dragega usposabljanja. Niti strokovnega niti finančnega nadzora nad takim pristopom – kot smo videli v primerih – ni bilo.

S preoblikovanjem srednje šole za slepe, ki je bila locirana v Škofji Loki, in z ukinitvijo rehabilitacijskega oddelka Centra slepih in slabovidnih Škofja Loka (kar se je zgodilo v letu 2004) se je pričelo obdobje absolutne deinstitucionalizacije specialnega poklicnega usposabljanja za slepe in pričelo se je obdobje, ko smo bili v Sloveniji odtlej pa do marca 2006 de fakto brez izvajalca poklicnega usposabljanja za slepe. Danes ne govorimo več o poklicnem usposabljanju, temveč o zaposlitveni rehabilitaciji. Od marca 2006 je pooblaščen izvajalec zaposlitvene rehabilitacije Inštitut za rehabilitacijo invalidov Slovenije; tudi za slepe. Ali taka odločitev pomeni dober ali slab kulturno-civilizacijski izid za slepe, bo pokazal čas.

8.2 Izidi kulturno-civilizacijskega razvoja

Visoka stopnja splošnega družbenega razvoja pomeni boljše življenje tudi za slepe. Slepim v Sloveniji so na deklarativni ravni zagotovljene vse državljske in ekonomske pravice ter pravice do enakih možnosti pri izobraževanju, zaposlovanju in splošnem udejstvovanju v družbi. Gre za pomemben civilizacijski dosežek, ki ga varujejo moralno obvezujoče mednarodne listine, pravni red EU in slovenska nacionalna zakonodaja. Intenzivna pravna prenova področja invalidskega varstva se je v Sloveniji pričela šele v zadnjih letih prejšnjega stoletja in še vedno traja. Nova ureditev hendikepiranega posameznika postavlja v vlogo aktivnega državljan; odvzema mu status zgolj pasivnega prejemnika dolgoročno in sistemsko zagotovljenih socialnih pomoči. Z izenačevanjem možnosti in ukrepi pozitivne diskriminacije položaj hendikepiranega posameznika ni več nujno statično fiksiran na margini, marveč se tu pa tam kažejo možnosti za njegovo dinamično interakcijo v družbi. Odgovornost za realizacijo teh možnosti in s tem za svoj lastni položaj v družbi se zdaj prenaša na posameznika samega. Toda formalizacija enakih pravic in dolžnosti je le en (morda najlažji vidik) izenačevanja možnosti.

Primeri, obravnavani v tej nalogi, so pokazali, da je uresničevanje takega pristopa v praksi zelo problematično in protislovno. Poleg tega je vedenje o tem, kaj in kako slepi sploh lahko dela ter kakšno vlogo ima pri tem informacijska tehnologija, izjemno šibko. S preprosto poizvedbo sem ugotavljala, koliko se lahko o informacijski tehnologiji za slepe poučijo ali o tem vsaj seznanijo uporabniki knjižnice Fakultete za elektrotehniko, računalništvo in informatiko. Izbrala sem pet ključnih besed ali besednih zvez (krmiljenje¹⁵, slepi uporabnik, uporabniški vmesnik, posebni programi in JAWS for Windows) in opravila poizvedbe. Nato sem pregledala vseh 67 knjig, ki so se izpisale kot rezultat poizvedbe in ugotovila, da v njih ni vsebin, ki bi se nanašale na rešitve informacijske tehnologije za slepe. Pregledala sem še 20 knjig iz informacijskega kotička ODK Jožeta Goričarja in pravtako ugotovila, da v njih ni vsebin, ki bi govorile o informacijski tehnologiji za slepe.

¹⁵ krmiljenje računalnika z miško je za slepega neuporabno. S programskimi orodji, ki so programirani za delo z miško, slepi ne more delati.

8.3 Primeri nehumane, pokroviteljske profesionalnosti do slepih

Če sem na začetku tega dela citirala Krambergerja, da je navidez svobodna izbira ljudi glede tega, kaj bodo počeli, vedno pogojena še z medgeneracijskimi, kontekstualnimi in strukturnimi vplivi, omejitvami in spodbudami, na tem mestu dodajam, da za slepe akterje to velja še toliko bolj. Slepi o ničemer ne more odločati sam, razen če ima dovolj svojih sredstev, da si možnosti za dostop do in vstop na trg dela določa in izenačuje v lastni režiji. Že od otroštva naprej ga ves čas spremljajo, usmerjajo, preverjajo, ocenjujejo, mu svetujejo in mu odobravajo pravice (ali pa tudi ne) razni strokovnjaki, strokovne komisije in strokovni timi. Pot do pravic, zapisanih v zakonih, je za upravičenca običajno precej stresnain dolga, ker sta obseg in vrsta pravic največkrat omejena z velikostjo v naprej načrtovanih javnih sredstev in sta odvisna od ciljev aktualnih državnih politik. Odvisna sta tudi od znanja, osveščenosti in osebnostne integritete posameznega strokovnjaka ter strokovnjakov v timih in komisijah, ki odločajo o usodi hendikepiranega (v našem primeru slepega) akterja. Izbire ni veliko! Če posameznik ne sprejme, kar stroka določi, da je zanj dobro, se smatra, da ne potrebuje ničesar in posameznik je prepuščen sam sebi.

V postopkih sprejemanja nove zaposlitvene zakonodaje za hendikepirane so nekateri izražali skrb, da nova pravna ureditev stare prakse ne izključuje. Najbolj kritični in zadržani do Zakona o zaposlitveni rehabilitaciji¹⁶ in zaposlovanju invalidov so člani YHD – Društva za teorijo in kulturo hendikepa, ki ugotavljajo, da zakon ponuja kopico splošnih storitev¹⁷, ki

¹⁶ Zakon je bil sprejet že sredi leta 2004, vendar je postal uporaben šele 1.1.2006, ko so stopili v veljavo tudi vsi potrebni izvedbeni akti.

¹⁷ Storitve zaposlitvene rehabilitacije so:

- svetovanje, vzpodbujanje in motiviranje invalidov k aktivni vlogi,
- priprava mnenja o ravni delovnih sposobnosti, znanj, delovnih navad in poklicnih interesov,
- pomoči pri sprejemanju lastne invalidnosti in seznanjanje o možnostih vključevanja v usposabljanje in delo,
- pomoči pri izboru ustreznih poklicnih ciljev,
- razvijanje socialnih spretnosti in veščin,
- pomoč pri iskanju ustreznega dela oziroma zaposlitve,
- analiza konkretnega delovnega mesta in delovnega okolja invalida,
- izdelava načrta prilagoditve delovnega mesta in delovnega okolja invalida,
- izdelava načrta potrebne opreme in sredstev za delo,
- usposabljanje na konkretnem delovnem mestu oziroma v izbranem poklicu,
- spremljanje in strokovna pomoč pri usposabljanju in izobraževanju,
- spremljanje invalida na delovnem mestu po zaposlitvi,
- sprotno ocenjevanje uspešnosti rehabilitacijskega procesa,

niso v skladu z namenom zakona; ta pa je: »povečati zaposljivost invalidov in vzpostaviti pogoje za njihovo enakovredno udeležbo na trgu dela z odstranjevanjem ovir in ustvarjanjem enakih možnosti«. V društvu menijo, da zakon bolj kot izenačuje zaposlitvene možnosti hendikepiranih na trgu dela, ustvarja in zagotavlja delovna mesta raznim strokovnjakom, ki storitve izvajajo.

Moje mnenje je, da je pristop, ki ga uokvirja Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in ga precizirajo pripadajoči standardi storitev zaposlitvene rehabilitacije in pravilniki, slab zato, ker preveč poudarja medicinsko ter psihosocialno in psihoterapevtsko obravnavo, veliko premalo pa konkretne izkustvene in okolske probleme pri zaposlovanju hendikepiranih. Slabost koncepta zaposlitvene rehabilitacije je tudi v tem, da hendikepiranemu ni dovoljeno odločiti se, katero storitev potrebuje in katere ne. O tem smejo odločati le strokovnjaki!!! Svoje stališče bom v nadaljevanju pojasnila z razčlenbo nekaterih storitev zaposlitvene rehabilitacije.

8.3.1 Storitve a

Preglednica 8.2

storitev	namen	komentar
a) svetovanje, vzpodbujanje in motiviranje invalidov k aktivni vlogi,	povečati zaposljivost invalidov in vzpostaviti pogoje za njihovo enakovredno udeležbo na trgu dela z odstranjevanjem ovir in ustvarjanjem enakih možnosti.	nemotiviranost in neaktivnost nista atributa invalidnosti, ampak splošni osebnostni lastnosti. Storitev torej ne odstranjuje ovir zaradi invalidnosti

Opis te storitve v Standardih storitev zaposlitvene rehabilitacije je indikativen:

-
- ocenjevanje doseganja delovnih rezultatov zaposlenih invalidov in
 - opravljanje drugih storitev zaposlitvene rehabilitacije.

...S storitvijo svetovanje in motiviranje pričenjamo rehabilitacijski proces, vsekakor pa je tudi nujni in temeljni element vseh ostalih rehabilitacijskih storitev. Storitev je usmerjena v osnovno orientacijo posameznika, prepoznavanje njegove življenjske situacije, njegovih zmožnosti, potencialov, ciljev in pričakovanj ter možnosti v okolju. Aktivna vloga temelji na realnem prepoznavanju ovir, zadostnih informacijah o možnih oblikah razreševanja ter pravici do lastnega načrtovanja, izbora ciljev in prevzemanju odgovornosti...

...Storitev vključuje tudi funkcijo osnovne triaže za oceno morebitnih potrebnih drugih storitev zaposlitvene/poklicne rehabilitacije in svetovanje pri sprejemanju odločitev.« (Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo invalidov Standardi storitev zaposlitvene rehabilitacije: 12. Dosegljivo na

http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/Standardi_storitev_zr.pdf (27.09.2006)).

Raziskani primeri kažejo, da invalidi pogosto dovolj dobro poznajo svoje zmožnosti, ovire in omejitve, so odlično informirani, motivirani in si postavljajo visoke cilje. Strokovnjaki se v takih primerih težko znajdejo. Imajo pač drugačno, »bolj strokovno« in preveč pokroviteljsko znanje o invalidih, zato so v opis storitve a zapisali, da je ta storitev nujni in temeljni element vseh ostalih rehabilitacijskih storitev.

8.3.2 Storitev b

Preglednica 8.3:

storitev	namen	komentar
b) priprava mnenja o ravni delovnih sposobnosti, znanj, delovnih navad in poklicnih interesov,	povečati zaposljivost invalidov in vzpostaviti pogoje za njihovo enakovredno udeležbo na trgu dela z odstranjevanjem ovir in ustvarjanjem enakih možnosti.	Zakaj je taka storitev potrebna izključno pri hendikepiranih? Ali javno veljavna spričevala in potrdila o končanih izobraževanjih pri hendikepiranem ponudniku dela ne šteje enako kot pri vseh ostalih? Gre bolj za diskriminacijo invalidov kot za izenačevanje njihovih zaposlitvenih možnosti.

Storitev B predstavlja, poleg storitve A, začetno, izhodiščno fazo v procesu poklicne/zaposlitvene rehabilitacije. Storitev je usmerjena v celostno oceno posameznikovega aktualnega delovnega in socialnega funkcioniranja, njegovih zmožnosti, potencialov, interesov in ovir, relevantnih dejavnikov v okolju, možnosti za vključitev v zaposlitev ali izobraževanje.

Storitev B je osnova za izdajo mnenja Rehabilitacijske komisije I. stopnje, tako pri opredelitvi statusa invalida kot tudi pri določanju potrebnih storitev zaposlitvene rehabilitacije (Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo invalidov Standardi storitev zaposlitvene rehabilitacije: 14. Dosegljivo na http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/Standardi_storitev_zr.pdf (27.09.2006)).

Iz še enega raziskovanega primera izvemo, da je lahko priprava mnenja o ravni delovnih sposobnosti, znanj, delovnih navad in poklicnih interesov zelo problematična. Storitev se je v času dogajanja preučevanega primera sicer izvajala pod drugačnim imenom in na drugih pravnih osnovah, vendar je šlo za enake vsebine. Invalidna oseba (slepa po definiciji in naglušna) je uspešno končala srednjo strokovno izobraževanje in želela študij nadaljevati na štiriletni visoki strokovni šoli. Morala je za tri tedne v inštitut za rehabilitacijo invalidov na

ocenitev sposobnosti. Obravnavalo jo je več različnih strokovnjakov, ki njeni odločitvi niso bili naklonjeni. Vsi so ji dopovedovali, da izbira ni pravilna. Nazadnje je morala opraviti test iz matematike, slovenščine, psihološki in inteligenčni test, test razumevanja in pomnenja ekonomskega besedila ter meritve ročnih spretnosti. Kljub zadovoljivim rezultatom testov, so ji strokovnjaki nadaljnje šolanje še vedno odsvetovali. Z veliko odločnosti, vztrajnosti in znanja je vendarle dosegla pozitivno odločbo in v petih letih diplomirala z odliko.

8.3.3 Storitev c

Preglednica 8.4:

storitev	namen	komentar
c) pomoči pri sprejemanju lastne invalidnosti in seznanjanje o možnostih vključevanja v usposabljanje in delo,	povečati zaposljivost invalidov in vzpostaviti pogoje za njihovo enakovredno udeležbo na trgu dela z odstranjevanjem ovir in ustvarjanjem enakih možnosti.	pomoč pri sprejemanju invalidnosti ne more biti predmet zaposlitvene rehabilitacije, ker je to posameznikova osebnostna težava in ne ovira, ki je zaradi invalidnosti ne more premagati pri opravljanju nekega posla

Primer mlade raziskovalke je pokazal, da je kot invalidna oseba imela višje cilje in zahteve od pričakovanih, zato so bili strokovnjaki mnenja, da ni zmožna sprejeti in se sprijazniti z lastno invalidnostjo. Skozi psihološko obravnavo so ji strokovnjaki hoteli »pomagati«, da bi razumela nerealnost svojih ciljev in bi se sprijaznila z bivanjem v domu za ostarele in onemogle slepe. V poglavju 6.2 je zapisano, da je inženirka tako strokovno obravnavo zavrnila in svoje cilje dosegla brez pomoči rehabilitacijskih delavcev.

8.3.4 Storitve

Preglednica 8.5:

storitev	namen	komentar
-e razvijanje socialnih spretnosti in veščin,	povečati zaposljivost invalidov in vzpostaviti pogoje za njihovo enakovredno udeležbo na trgu dela z odstranjevanjem ovir in ustvarjanjem enakih možnosti.	pomanjkanje socialnih spretnosti in veščin ni direktna posledica ali ovira pri zaposlitvi zaradi invalidnosti, ampak je to odraz posameznikovih splošnih osebnostnih lastnosti ali pa je posledica njegove splošne izključenosti iz družbe. Storitve ne odpravljajo ovir, ki poslabšujejo zaposlitvene možnosti zaradi invalidnosti.

Invalidni ljudje niso primarno asocialni; so primarno senzorno, fizično ali intelektualno ovirani. Treba je zagotoviti možnosti, da se naučijo socialnih spretnosti in veščin tako, tam in toliko kot vsi drugi ljudje in ne skozi zaposlitveno rehabilitacijo. Analizirane storitve zaposlitvene rehabilitacije niso usklajene z namenom Zakona o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov¹⁸, ker njihov prispevek k doseganju namena ni določljiv. Storitve zaposlitvene rehabilitacije bi morale biti manj splošne, torej bolj usmerjene v reševanje dejanskih specifičnih ovir, ki jih imajo invalidi pri opravljanju različnih poslov. V zaposlitveni rehabilitaciji bi morale sodelovati več strokovnjakov s področja organizacije in oblikovanja dela, manj pa socialnih delavcev, defektologov, psihologov, socialnih pedagogov... Zaposlitvena rehabilitacija bi morala biti prvenstveno namenjena motiviranim, aktivnim, informiranim, socializiranim, psihično in čustveno stabilnim ter usposobljenim in usposobljivim slepimposameznikom. Le taki posamezniki lahko konkurirajo na odprtem trgu dela. Medicinska in psihosocialna obravnava sta vidika, ki morata biti poudarjena v predhodnih fazah. Zaposlitvena rehabilitacija bi se praviloma morala izvajati na konkretnih delovnih mestih in v običajnih delovnih okoljih.

¹⁸ Namen zakona je dokaj jasen: »povečati zaposljivost invalidov in vzpostaviti pogoje za njihovo enakovredno udeležbo na trgu dela z odstranjevanjem ovir in ustvarjanjem enakih možnosti.«

9. SKLEPNE MISLI

Medtem ko je občuten padec zaposlenosti pri slepih v devetdesetih letih verjetna in logična posledica splošnega prestrukturiranja gospodarskega sektorja in prehoda v tržno ekonomijo, pa vprašanja, zakaj nizka zaposlenost slepih trdovratno vztraja, pravzaprav nihče ne raziskuje in tudi to diplomsko delo ne daje prepričljivega odgovora, dopušča pa nekaj sklepov.

Slepi akterji nimajo primerljivih možnosti in pogojev niti za dostop do trga dela niti za sam vstop nanj. Razlogov je veliko. S svojim sočasnim in sinergičnim učinkovanjem slepe krepko odrivajo na družbeno obrobje. Po eni strani sem v nalogi izpostavila nedostopnost kvalitetnega usposabljanja slepih za delo, po drugi strani pa njihovo pretirano institucionalno vpetost, ki duši individualno iniciativo, kreativnost in prodornost slepih ter s tem razvoj na tem področju. Splošni tehnološki razvoj je naravnani tako, da predvideva dobrovidečega uporabnika svojih dognanj; posledica je nedostopnost delovnih sredstev, orodij, strojev in naprav. Razvoj informacijske tehnologije gre vse bolj v smer grafičnega prikazovanja digitalnega zapisa, kar za slepega spet pomeni nedostopnost tako prikazanih informacij in podatkov. Tudi stereotipne predstave o slepoti in predsodki do slepega človeka so razlog, ki sovpliva na to, da imajo slepi bistveno slabše možnosti za delovanje na trgu dela kot njihovi videči sovravniki. Programi in ukrepi nacionalne politike zaposlovanja invalidov – torej tudi slepih – so bolj usmerjeni v gašenje posledic, kot odpravljanje vzrokov nizke zaposlenosti. Deinstitutionalizacija usposabljanja in zaposlovanja slepih je brez tržno naravnanih nadomestnih oblik delovanja za slepe celo pogubljajoč civilizacijski rezultat. Z ukinitvijo specialne institucije na tem področju bi morali nastajati novi ponudniki storitev, ki jih slepi potrebujejo in slepi bi morali imeti pravico, da storitev kupijo pri najboljšem ponudniku storitve. Več ponudnikov posameznih storitev je razvojno boljše alternativa kot en sam ponudnik vseh storitev pri enem samem izvajalcu. Če bi zakonodaja invalidnemu upravičencu podeljevala pravico, da sam ekonomizira s svojimi pravicami, bi ponudniki storitev v okviru definiranih pravic s kvaliteto ponudbe tekmovali za zaupanje in naklonjenost svojih odjemalcev. Javna sredstva, ki so namenjena pravicam invalidov, bi bila porabljena bolj smoterno in – verjamem pač – tudi bolj učinkovito kot so pokazali primeri v nalogi. Posledično bi slepi lažje uspevali v družbi in sami poskrbeli za svojo promocijo, kar bi pripomoglo k večji osveščenosti javnosti ter odpravljanju stereotipov in predsodkov.

Družbeno in fizično okolje je zaradi izrazite vizualizacije na vseh svojih področjih za slepega zelo komplicirano in ga bistveno ovira pri njegovem neodvisnem delovanju. Pravica do osebne asistencije bi mu omogočila, da svoje potenciale razvije in nadgradi do take mere, da bi bil njegov prispevek skupnosti dovolj prepoznaven in bi upravičil strošek osebne asistencije.

Govorim torej o redefiniciji položaja invalidov v družbi. Za razumevanje novega pristopa je potrebno sneti očala ortodoksnosti denarne ekonomije in si priznati, da je nesmiselno in kratke sape invalide z različnimi regulativami »porivati« v profitabilno sfero produkcije blaga in storitev, ker smo v razvitem svetu priče hiperprodukciji vsega tega, medtem ko produkcija za človeštvo ohranitvenih vrednot vidno ugaša. Duši jih dominacija dogme o nujnosti maksimizacije denarnega profita, ki rezultira v vse širši družbeni margini. Invalide se splača usposablјati in zaposlovati zaradi produkcije vrednot in se jih ne izplača zaposlovati zaradi produkcije blaga in storitev v luči maksimizacije profita.

10 SEZNAM LITERATURE

1. Cergoj, Barbara, Gorišek, Barbara, Rugelj, Marina, Hočevar, Marjeta in Planinc, Luka (2003): Pripomočki za poučevanje slepega dijaka v gimnaziji. Ljubljana: Zavod sv. Stanislava, Škofijska klasična gimnazija.
2. (1997) Definicija slepote. Ljubljana: Ministerstvo za zdravje.
3. (2000) Direktiva Sveta 2000/78/ES o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu. Bruselj: Svet EU. Prevod dosegljivo na <http://www.ljudmila.org/lesbo/EQUAL/eu.htm> (18.04.2006).
4. Golob, Majda (1989): Pot k svetlobi. Ljubljana: Zavod za slepo in slabovidno mladino.
5. Gričar, Jože (2002): Poslovni informacijski sistem-Študijsko gradivo. Kranj: Fakulteta za organizacijske vede.
6. Hafnar, Mirjana, intervju april 2004.
7. Hammer Michael in Champy James (1995): Preurejanje podjetja. Manifest revolucije v poslovanju. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
8. Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo invalidov: Standardi storitev zaposlitvene rehabilitacije. Dosegljivo na http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/Standardi_storitev_zr.pdf (27.09.2006).
9. Ivančič, Angelca (1999): Izobraževanje in priložnosti na trgu dela. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (FDV).
10. Kramberger, Anton (1999): Poklici, trg dela in politika. Ljubljana: FDV.
11. Milan Bobinski, intervju februar 2005.
12. Moussis, Nicolas (1999): Evropska unija: pravo, ekonomija, politike. Ljubljana: Littera picta.
13. Nastran. Vita (2000): Neodvisno življenje hendikepiranih-diplomska naloga. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
14. Pavšič, Metka (2006): Med prostovoljstvom, ljubiteljstvom in profesionalnostjo (Prispevki s posveta Slepa in slabovidna ženska v današnjem času). Ljubljana: Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije.
15. Popović, Draginja (1986): Rani razvoj i prilagođavanje slepih. Beograd: Zavod za uđbenike i nastavna sredstva.

16. Primožič, Sonja (2003): Moram tvegati. Ljubljana: Dnevnik (15.12.2003), str. 12.
17. (1997) Predlog usposabljanja na prilagojeni računalniški opremi, predvidenih stroškov in seznam prilagojene opreme za invalidno osebo. Škofja Loka: Center slepih in slabovidnih.
18. (2000) Predlog za rehabilitacijo in adaptacijo delovnega mesta Zveza: št.: I – 995457. Škofja Loka: Center slepih in Slabovidnih.
19. (1993) Standardna pravila o izenačevanju možnosti za invalide. Generalna skupščina združenih narodov, Ženeva. Prevod dosegljiv na <http://www.najdi.si/search.jsp?q=Urad+vlade+RS+za+invalide> (10. 03. 2004).
20. Svetlik, Ivan, Glazer, Jože, Kajzer, A., Trbanc, Martina in drugi (2001): Politika Zaposlovanja. Ljubljana: FDV.
21. Tabaj, Aleksandra (2001): Prijava diplomskega dela. Ljubljana: FDV.
22. (2005) Uredba o določitvi kvote za zaposlovanje invalidov: Ur. l. RS, št. 111/2005. Ljubljana: Uradni list RS.
23. (1991) Ustava RS: Ur. l. RS, št. 33I/1991-I, 42/1997, 66/2000, 24/2003, 69/2004, 68/2006. Ljubljana: Uradni list RS.
24. Verdnik, Hubert (1995): Naših 75 let. Ljubljana: Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije.
25. (2002) Zakon o delovnih razmerjih: Ur. l. RS, št. 42/2002. Ljubljana: Uradni list RS.
26. (2005) Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju: Ur. l. RS št. 104/2005 - uradno prečiščeno besedilo 3. Ljubljana: Uradni list RS.
27. (1970) Zakon o prednostnem zaposlovanju slepih invalidnih oseb na delovno mesto telefonista: Ur. l. SRS, št. 12-66/1970. Ljubljana: Uradni list SRS.
28. (1987) Zakon o ratifikaciji konvencije Mednarodne organizacije dela št. 159 o poklicni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov: Uradni list SFRJ-MP, št. 3-27/1987, stran 6.
29. (1976) Zakon o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb: v Ur. l. SRS, št. 16/76. Ljubljana, Ljubljana: Uradni list SRS.
30. (2004) Zakon o zaposlitveni rehabilitaciji in zaposlovanju invalidov: Ur. l. RS št. 63/2004, 72/2005. Ljubljana: Uradni list RS.
31. Zaviršek, Darja (2000): Hendikep kot kulturna travma. Ljubljana: Študentska založba *CF.